

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Bakalářská práce

MISTŘI POPRAVČÍ

JAKO SOUČÁST MĚSTSKÉ SPRÁVY

Patrik Tégl

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra veřejné správy

Studijní program Veřejná správa

Studijní obor Veřejná správa

Bakalářská práce

MISTŘI POPRAVČÍ

JAKO SOUČÁST MĚSTSKÉ SPRÁVY

Patrik Tégl

Vedoucí práce:

JUDr. et Mgr. Vendulka Valentová

Katedra právních dějin

Fakulta právnická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlášení

Prohlašuji tímto, že jsem tuto práci na téma „Mistři popravčí jako součást městské správy“ zpracoval sám pouze s využitím pramenů v práci uvedených.

Plzeň, březen 2012

Rozsah práce je 54 listů

Poděkování

Rád bych poděkoval celé své rodině, která mě vždy notně podporovala, a svému příteli Patrikovi, který mě dokázal přivést ke studiu, trpělivě snášel mé studijní úpění i strasti a byl mi velkou oporou. Můj zvláštní dík patří vážené JUDr. et Mgr. Vendulce Valentové, jejíž odborné rady a pomoc mi nesmírně pomohly nejen při zpracování této práce.

V Plzni dne 10. března 2012

OBSAH

1	ÚVOD	7
2	STŘEDOVĚKÁ MĚSTA.....	9
2.1	KOŘENY MĚST	9
2.2	VZNIK STŘEDOVĚKÝCH MĚST U NÁS.....	10
3	MĚSTSKÉ PRÁVO – VZNIK, PRAMENY, VÝZNAM.....	12
3.1	PRÁVO ZEMSKÉ, MĚSTSKÉ A CÍRKEVNÍ – TŘI PILÍŘE STŘEDOVĚKÉHO PRÁVNÍHO SYSTÉMU	12
3.2	PRÁVO ZEMSKÉ – PRÁVO ÚSTAVNÍ	12
3.3	PRÁVO MĚSTSKÉ – PRÁVO MLADÉ, NOVÉ.....	14
3.4	CÍRKEVNÍ PRÁVO.....	15
3.5	PRAMENY MĚSTSKÉHO PRÁVA.....	15
3.6	PRÁVA MĚSTSKÁ KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO.....	17
3.7	BOŽÍ ZÁSAH A PRÁVO	18
3.8	PRÁVO AZYLU UCHRÁNÍ PŘED TRESTEM VŽDY	19
4	MĚSTSKÝ VZDUCH PŘINÁŠÍ SVOBODU.....	21
4.1	STŘEDOVĚKÉ SOUDY A SOUDNICTVÍ V NAŠICH ZEMÍCH	21
4.2	MĚSTSKÁ SAMOSPRÁVA A ÚSTUP RYCHTÁŘSKÉ MOCI	23
4.3	RYCHTÁŘI A PLZEŇ	25
4.4	MĚSTSKÉ SOUDNICTVÍ.....	26
4.5	KDY A JAK.....	27
4.6	MĚSTSKÉ HRDELNÍ SOUDNICTVÍ.....	28
4.7	HRDELNÍ SOUDNICTVÍ NA MORAVĚ.....	29
4.8	ÚPRAVA APELAČNÍ INSTANCE NA MORAVĚ.....	31
4.9	SMOLNÉ KNIHY.....	32
4.10	ZÁPISY DO SMOLNÝCH (ČERNÝCH) KNIH	33
4.11	PŘÍKLADY ZÁPISŮ VE SMOLNÝCH KNIHÁCH.....	35
4.12	ŠATLAVY PRO SPODINU, VĚŽE PRO MĚŠŤANY	36
5	I ZRODIL O SE „ŘEMESLO“ JAKO KAŽDÉ JINÉ	38
5.1	PRVNÍ ZMÍNKY O VYKONÁNÍ TRESTU SMRTI U NÁS	38
5.2	NAJÍMÁNÍ MISTRŮ POPRAVČÍCH	39
5.3	PLZEŇSTÍ KATI.....	41
5.4	NEŠIKOVNÍ KATI.....	42
5.5	KDYŽ SVOJI POPRAVU POPISUJE ODSOUZENÝ.....	43
5.6	KATI JAKO LÉČITELÉ – ZNALCI ANATOMIE LIDSKÉHO TĚLA	45
5.7	PLZEŇSKÁ CASA TORTIS - KATOVNA.....	46
5.8	POPRAVČÍ MEČE PLZEŇSKÉ.....	47
5.9	CO A ZA KOLIK - TY ZAPLAŤ ŽIVOTEM – A TY PENĚŽI.....	48
5.10	HRDELNÍ ŘÁD JOSEFA I. – CELISTVÝ SAZEBNÍK	49
6	MÍSTA KAPITÁLNÍCH TRESTŮ	53
6.1	ŠIBENICE	53
6.2	PRAZE JEDNO MÍSTO NESTAČILO.....	54
6.3	PRANÝŘE – MÍSTA HANBY	54
6.4	PLZEŇSKÁ ŠIBENICE	55
6.5	STÍNADLA – TO NENÍ JEN FOGLAR	56

6.6	MUČENÍ A TORTURA	57
7	ZÁVĚR	59
8	CIZOJAZYČNÉ RESUMÉ.....	61
9	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	63

1 ÚVOD

Středověk. Temný středověk. Období vlády silnějšího. Období útisku a bezpráví. Doba, kdy mučení při výsleších bylo na denním pořádku. Historická epocha, kdy popravčí měli „plné ruce práce“. Tak bývá velmi často vnímáno toto historické období laickou veřejností. Ale bylo tomu tak? Skutečně v dobách středověku neexistovala právní jistota a právo se „ohýbalo“ podle momentální situace a vůle majitele panství?

Jaká byla cesta spravedlnosti od jejího vzniku v rodové společnosti až po dnešní vyspělou civilizaci? Jak se vyvíjelo městské právo? Soupeřilo vždy s právem státu? Nejen tyto otázky jsem si kladl předtím, než jsem se pustil do zpracovávání bakalářské práce. Jejím cílem je objasnit, kterak se konstitovalo městské právo, jakou roli v něm hráli mistři popravčí, jak přešla moc soudní z rukou královských rychtářů do rukou měšťanů ...

Hned na začátku bych se rád zastavil u pojmu spravedlnost. Dnes je většinou vnímána jen jako právní pojem, ale v dobách, kterým se budu ve své bakalářské práci věnovat, byla něčím víc. Lidé ji vnímali více jako součást božího řádu, jako něco, co existuje od nepaměti, co žije ve vyprávěních a pověstech. Vždy byla zosobňována ženou – snad zde zapůsobila dávná tradice, kdy v Římě nad spravedlností bděla Minerva, v Řecku krásná Athéna. Snad nejpopedenější popis Spravedlnosti jsem četl v Komenského díle *Orbis sensualit pictus*, kde ženská postava sedí na kamenném kvádru, drží v ruce meč, váhy, oči zavázané a za ní jsou postavy představující několik hříchů: „Spravedlnost se vypodobňuje sedíc na úhelníku (kamenu čtverhranném), protože musí býti nepohnutelná, s ovázanýma očima, aby neohlížela se na osoby, zacpávajíc levé ucho, by zachováno bylo pro druhou stranu, v pravici držíc meč a uzdu na potrestání a zkročení zlých, nadto váhy, kdežto na pravou vážku zásluhy, na levou odsluhy (odplaty, odměny) daně vespolek rovnají (váží) se, a tak dobří ku ctnosti jako ostruhami se povzbuzují. Ve smlouvách upřímně jednáno buď, v úmluvách a slibech každý stůj, složené a půjčené vraceno buď, nikdo nebudiž oloupen neb uražen, každému, co jeho jest, dáno buď. Toto jsou zákony spravedlnosti.“

Podle mě velmi zdařilý popis toho, jak by měla být Spravedlnost vnímána. Ne vždy tomu tak samozřejmě bylo. Pak přicházel na řadu výkon spravedlnosti – ať žalářem, šatlavou, pranýřem, nebo v nejkrajnějším případě kapitálním trestem. Je určitě velice zajímavým zjištěním, že středověk, který obecně vnímáme jako „temný“, plný poprav, takový tak docela nebyl. Jak objasním v práci, rozmach kapitálních trestů souvisel až s rozvojem hrdelních soudů a převodem hrdelní pravomoci na města a zemské pány.

Celou jednu část práce pak budu věnovat jen popravčím – jejich výběru, povinnostem, společenskému postavení. Jako vykonavatelé rozsudků byli pro města nezbytní, ale společností vždy byli vnímáni jako osoby snižené, neboť s krví a mrtvolami do styku přicházeli. V hospodách měli svá vyhrazená místa, která jiný občan města nesměl využívat – aby nedošlo k omylu, měli tu mnohdy židle jen o třech nohách a džbánky na pivo bez ucha. Své místo měli i v kostelích, kam směli přicházet obvykle jen bočním vchodem. Jejich postavení se pokusila narovnat až Marie Terezie, která svým vyhlášením „narovnala“ popravčí na stejnou společenskou úroveň jako ostatní obyvatele měst - jenže nařízení je věc jedna, realita věc druhá...

V práci se budu věnovat i nepříliš známé stránce katovského řemesla - odměňování katů a také jejich nesporně hluboké znalosti lidského těla, které mnohdy využívali k léčení účinnějšímu, nežli doboví lékaři.

2 STŘEDOVĚKÁ MĚSTA

Středověká města tak, jak je známe dnes, se utvářela po staletí. Již od svého zakládání to byla živá, rozvíjející se osídlení, která se řídila pravidly – logickými, přírodními a posléze samozřejmě i právními. Zatímco výběr lokality, kde město založit, byl ovlivněn zejména členitostí terénu, dostupností vody, možností účinné obrany města, pravidla právní se utvářela až v čase. Mnohdy vycházela ze zvyků, obyčejů – někdy i z daných podmínek, za nichž bylo město vybudováno. Hovořit proto rovnou o právu a nepodívat se na vznik středověkých měst u nás, bylo by kusé a informace by nebyla celistvá.

2.1 Kořeny měst

Pojem středověkého města má v našich končinách poněkud jiný význam, než jaký má u našich sousedů (Francie, Itálie, ale i východní státy), kde lze kontinuitu měst vysledovat mnohdy do dob antických nebo dál – vždyť například na místě biblického Jericha se nacházejí pozůstatky osady prokazatelně z 8. tisíciletí př. n. l., u Catal Hünyk (dnes území Turecka) jsou pozůstatky trhové osady s opevněním již ze sedmého tisíciletí před naším letopočtem. Města jako taková začala vznikat v druhé polovině 5. tisíciletí př. n. l. v Mezopotámii, o další tisíc let později dospěla k městské organizaci civilizace Staroegyptská. Pro oblast Evropy mělo rozhodující slovo Středomoří – Řecko. Právě Řekové dovedli urbanistickou podobu měst s ohledem na jejich určení (vojenská, šlechtická ...) k dokonalosti. Ještě o stupeň výš posunulo vývoj měst období antiky. Vůči starším civilizacím vytvářejí antická města vrchol – jak urbanisticky, tak zajištěním sociálně-technických potřeb obyvatelstva. V neposlední řadě představují právní vrchol - právo se dostává do popředí a je na něj kladen stejný důraz jako na urbanistické řešení.

Je až s podivem, jak neblahý vliv měl na vývoj měst, a tedy i městského práva rozpad římského impéria v polovině prvního tisíciletí před naším letopočtem. Pod ataky barbarských kmenů zanikají celá města (zejména v západní Evropě), ničí se kulturní i právní prostředí. V tomto podhoubí se rodí feudální společnost, která začíná budovat městské osídlení „na zeleném drnu“, v primitivních poměrech. V Evropě má rozhodující vliv půda – a její vlastníci, církve - křesťanská a

katolická, která si začala silnou měrou budovat své mocenské panství. Teprve na sklonku raného feudalismu dochází k obnově a rozmachu hospodářského života a s ním i k rozmachu měst. Vyrůstají jak na zbytcích kdysi prosperujících měst římského impéria, tak na předtím neurbanizované půdě (tento trend je možné velmi dobře vysledovat od Británie přes západní a střední Evropu až po Skandinávii a Baltské země). Všechna tato sídla byla nového – středověkého typu. A právě jejich rozvoj byl zásadním i pro zakládání a rozvoj měst na našem území.

2.2 Vznik středověkých měst u nás

Původní keltská nebo velkomoravská sídla jsou u nás značně redukována. O vpravdě středověkém městě tak můžeme hovořit až od počátku 13. století. Právě v této době se město stává neodmyslitelnou součástí feudální společnosti u nás. Naše sídlištní struktura se dá vysledovat do pátého tisíciletí před naším letopočtem, kdy se územím zemí Koruny české „prohnala“ neolitická revoluce, kdy vznikají dokladovatelné osady a vesnice. V keltském období můžeme již poprvé mluvit o jasném náznaku městského osídlení, kdy se na našem území usadil kmen Bójů. Z dob keltských oppid (z latinského ob-pendum, znamenající vyvýšené, opevněné místo) se dochovalo několik významných nalezišť – na Závisti u Zbraslavi, ve Stradonicích u Berouna, v Hrazanech u Sedlčan, v Nezvěsticích (okr. Písek), v Třísově (okr. Český Krumlov). Na Moravě jsou známa jen dvě velká oppida – Hostýn a Staré Hradisko u Prostějova.

Od osmého století můžeme pozorovat nárůst opevněných hradišť, jejichž síť se rychle rozrůstala – nicméně z hlediska potřeb této bakalářské práce se jednalo „jen“ o hradiště, nikoliv o města. O těch můžeme začít poprvé hovořit ve druhé polovině devátého století na Velké Moravě za vlády Rostislava a Svatopluka. Jednalo se zejména o Mikulčice, Staré Město a Uherské Hradiště. Pro představu – v Mikulčicích tehdy bydlelo kolem 1000 obyvatel v 250 domech a ve Starém Městě dokonce 2000 obyvatel. Na poměry doby rozsáhlá města – vždyť i v době středověku, která bude pro tuto práci stěžejní, bylo město s dvěma tisícovkami obyvatel považováno za středně velké!

Důvodem pro nižší výskyt velkých oppid na Moravě může být osud Velké Moravy, která se zhroutila pod nájezdy barbarů a Maďarů někdy kolem roku 906. A tak zatímco historických církevních sídel na dnešní Moravě najdeme celou řadu, pozůstatků oppid pramálo, neboť těžiště dění se začalo postupně přenášet do Čech.¹

¹ *PhDr. Hoffmann, Fr., CSc., České město ve středověku: Život a dědictví, Praha 1992, str. 12*

3 MĚSTSKÉ PŘÁVO – VZNIK, PRAMENY, VÝZNAM

Gaiova učebnice *Institutiones* z druhého století hned v první knize uvádí: „*Všechny národy, které se řídí zákony a obyčejí, užívají dílem svého vlastního, dílem všem lidem společného práva. Neboť to, co si jako právo nějaký národ sám pro sebe stanoví, je jeho (právem) vlastním a nazývá se právo občanské, jakožto právo obci vlastní. To však, co pro všechno lidstvo (sám) přírodní řád stanoví, je všemi národy stejně zachovááno a nazýváno právo národů, jakožto právo, jehož národy užívají.*“²

V souladu s uvedeným, a také logickým vyústěním běhu dějin, se ruku v ruce s rozrůstáním sítě osídlení rozvíjelo právo a právní úprava nově vznikajících vztahů, jakož i právní zakotvení vztahů již existujících.

3.1 Právo zemské, městské a církevní – tři pilíře středověkého právního systému

V dobách středověku, bylo teoretické rozdělení práva postaveno na jiných základech. Zatím co dnes jsme zvyklí na právní odvětví členěná dle oblastí, jež právo postihuje (soukromé, trestní, správní ...), ve středověku bylo rozdělení poněkud jiné. Existovaly zde tři velké základní právní systémy, které fungovaly na území státu vedle sebe a platily pro různé skupiny obyvatelstva. Hovoříme o právu zemském, městském a církevním. Vedle těchto generelních, základních právních odvětví zde samozřejmě působilo i právo s notnou dávkou specializace – příkladem budiž právo horní nebo viniční. Krátce se teď podívejme na rozdíly mezi jednotlivými skupinami středověkého práva.

3.2 Právo zemské – právo ústavní

Tuto právní oblast můžeme vnímat jako oblast s nejstarší právní úpravou – v dnešním měřítku bychom ho mohli směle přirovnat dokonce k právu ústavnímu (v zemském právu bychom našli řadu otázek a úprav státoprávních). Kromě toho

² *Francek, J., Zločin a trest v Českých dějinách, Praha 2002, str. 3*

ale bylo zemské právo cenným pramenem práva trestního, dědického a majetkového (hmotně-právní úprava, do níž byla vložena úprava procesního práva). Dikcí zemského práva, jak z jeho výše uvedené povahy vyplývá, se řídili jak lidé nižší, svobodní, tak šlechtici. Důležitým aspektem, který dával zemskému právu jeho nesporně pevný právní základ, byla skutečnost, že vycházelo z práva zvykového, nebylo tedy zcela novým, originálním – nebo dokonce kodifikovaným právem. Při jeho tvorbě se užívalo často odkazů do minulosti – klasickým příkladem budiž Právní kniha Ondřeje z Dubé z konce 14. stol., kde se můžeme dočíst i toto: „již za časů Přemysla Oráče platilo, že ...“

Ke kodifikaci zemského práva v našich zemích dochází v podstatě až Vladislavským zřízením zemským na sklonku patnáctého století (připomeňme – o vzniku měst, jakožto organizovaných celků mluvíme již od století 13., o oppidech ještě mnohem dříve). Dlužno podotknout, že zde byly historicky pokusy o kodifikaci zemského práva. Pokaždé však narážely na tvrdý odpor šlechty – připomeňme osud Majestas Carolina Karla IV., o němž musel dokonce panovník prohlásit, že jediný jeho exemplář shořel, aby zvrátil silný odpor šlechty. Na druhou stranu chybějící kodifikace byla mnohdy příčinou ohýbání zemského práva – tu po vůli panovníkově, tu po vůli šlechty. Zemské právo z dob před Vladislavským zřízením tak známe zejména ze soudních spisů a právních knih, jež byly pořízeny pro soukromé účely a neměly proto nikdy obecnou právní závaznost. Zřejmě nejznámější právní památkou této doby je Kniha Rožmberská z přelomu 13. a 14. století. Co se samotného Vladislavského zřízení zemského týče, vycházelo ze situace, kdy šlechta již ovládla veškeré správní instituce v zemi a usilovala nadále o právní zajištění svého postavení, své moci. Zemský soud již řadu let nezasedal a tak roku 1473 zazněl na sněmu požadavek: „*aby u desk zemských i u dvorských každému potřebnosti se dály, tak jakož před váleků se dalo*“³. Na základě tohoto impulsu se v osmdesátých letech patnáctého století formoval první pokus o kodifikaci zemského práva. Neuspěl. Na práci stavovské komise pak roku 1497 navázala tříčlenná komise, jejíž vůdčí osobností byl královský prokurátor Albrecht Rendl z Oušavy. O tři roky později (1500) bylo konečně Zemské zřízení vydáno – za značného odporu měst, neboť zřízení bylo

³ Francek, J., Zločin a trest v českých dějinách, Praha 2002, s. 24

do značné míry protiměstské. I Vladislav II. váhal celé dva roky s podpisem, vždyť zřízení omezovalo zčásti i jeho pravomoc. Následně byl z nálezů zemského soudu, královských výpovědí a sněmovních usnesení připraven základ pro kodifikované právo soukromé i veřejné (a to včetně procesně právních zásad). V 16. století se Zřízení dočkalo dalších tří redakcí (1530, 1549 a 1564). V průběhu let k němu ještě přibyly dodatky – smlouva Svatováclavská (1517), o ručnicích (1524), o hory a kovy (1534) a posledně i traktát Jakuba Menšíka z Menštejna O mezích a hranicích, soudu a rozepři mezní (1600). Zřízení pak jako celek platilo ještě dvacet sedm let – do roku 1627. Jak uvádí Jindřich Francek, na Moravě se kodifikace zemského práva uskutečnila roku 1353. Zřízení markrabství moravského nahradila po deseti letech Práva a zřízení markrabství moravského. Po úpravě z roku 1562 se užívalo až do roku 1628. Ve Slezsku vzniklo Zřízení opolsko-ratibořské (1563) a Zemské zřízení těšínské z roku 1573.⁴ Všechny úpravy zemského zřízení platily až do pobělohorské doby, kdy došlo k radikální změně.

3.3 Právo městské – právo mladé, nové

Ruku v ruce s rozrůstáním se sítě měst a osídlení v české krajině, muselo dojít i k úpravě nově vyvstalých právních vztahů, skutečností. Právě proto se v 13. století u nás objevuje zcela nové právo - právo městské. Toto právo můžeme s téměř naprostou jistotou spojit s příchodem kolonizátorů ze zahraničí – především pak z německy hovořících zemí, ale i z Francie. Právě odtud k nám pronikaly první impulsy a první pokusy o profilaci městského práva, které se ukázalo být nezbytné k fungování rychle se rozvíjející společnosti třináctého století. Snahy o ustavení nového právního základu, jímž by byla vázána města ve své správě, nebyla dána jen určitým sociálním základem. Můžeme zde spatřit jasnou snahu o oslabení centralizované moci panovníka a jeho úředníků. Snad nejjasnějším důkazem může být fakt, že základem městského práva byla udělená královská privilegia. Ta nejenže dávala městu určité výsady, ale ve své podstatě specifikovala vymezení vztahu města k panovníkovi, resp. k jeho moci, zejména ke královským úředníkům, okolní šlechtě, ostatním městům a jejich obyvatelům,

⁴ Francek, J., Zločin a trest v českých dějinách, Praha 2002, s. 24

církevním statkům a také vůči jasně pojmenovaným skupinám obyvatelstva, pro něž platila speciální privilegia či předpisy – mám na mysli zejména Židovskou obec. Privilegia tak zcela jasně vymezovala výkon pravomoci soudní a rozsah samosprávy města. Právě tento aspekt privilegií je pro právní postavení měst a pochopení městského práva důležitější, nežli chápání laické veřejnosti privilegií jen jako výsad a výhod (právo várečné, mílové ...).

3.4 Církevní právo

Společně s oběma výše uvedenými právy existovalo naprosto neodmyslitelně i právo církevní, upravující především právní postavení příslušníků církve a jejích institucí. Zasahovalo však velkou měrou i do práva soukromoprávních vztahů běžných obyvatel – zejména pak v otázkách víry a ve věcech práva rodinného (z dnešního pohledu) – tedy uzavření nebo naopak zrušení manželství. Z hodin dějepisu je ve všeobecném povědomí zapsáno vnímání středověku jako věku striktně „sezdaného“ nebo svobodného. Opak je pravdou. I v této době nebyly zřídka případy párů nesezdaných párů – a to zejména ve století čtrnáctém, kdy tyto páry byly vystaveny trestům a nuceny k manželství.

Pokud jsem zmínil vznik manželství, měl bych krátce zmínit i vztah středověkého práva církevního ke zrušení posvátného svazku, který, jak je tradicí dáno, „rozdělí jen smrt“. I zde ale existovaly výjimky na základě práva, které znemožňovali další pokračování manželství – byly to zejména prokazatelně blízké příbuzenské vztahy manželů nebo fakt, že jeden z nich není s to plodit děti. Církevní soudy velice často řešily i domácí spory mezi manžely.

3.5 Prameny městského práva

Na rozdíl od zemského práva, které se vytvářelo po staletí stejně, jako se vytvářely právní celky – státy, městské právo vycházelo především z privilegií vydaných jejich zakladateli. I přesto však můžeme jasně vysledovat i v městském právu právo obyčejové, zvykové. Druhým, neméně silným pramenem práva městského je takzvané právo statutární. To proniká na naše území společně s německými osídlenci a kolonizátory. Kolonizace území se u nás ubírala dvěma základními směry – ze severu a z jihu. Podle toho se také vyvíjelo a konstitucionizovalo městské právo. Severní kolonisté s sebou přinášeli právo

magdeburské (též právo saské) a jižní pak povětšinou právo švábské. Proto se pro severní oblast Čech, Moravy a Slezska uplatnilo právo vycházející ze Saského zrcadla – a to včetně principu nejvyšší odvolací stolice u soudu v Magdeburku. Postupně na sebe tuto pravomoc začala přenášet (a nakonec i naplno strhla) také města Litoměřice a Olomouc. Oproti tomu se střední a jižní Čechy spolu s jižní Moravou řídily právem švábským – Švábským zrcadlem. V této oblasti se jako vrchní odvolací stolice zakotvilo Staré město pražské a Brno. V průběhu let se jihoněmecké právo ukázalo pružnějším, lépe uchopitelným i transformovatelným na podmínky našich měst, na rostoucí ekonomickou i sociální vyspělost. Právě proto se švábské právo stalo základem pro zvláštní české městské právo.⁵

Pro další právní vývoj měst a městského práva je zapotřebí si uvědomit, že prvním (a jediným) zakladatelem měst byl panovník – král. Ten dával vzniknout svými privilegii vzniknout městům tam, kde se tvořily významné trhové osady, z jejichž výnosů pak také těžil. Po vzoru panovníka později započala města zakládat i šlechta a nevyjimečně i církev. Právě díky tomuto rozdělení institucionalizačních pravomocí můžeme rozdělovat města na královská a vrchnostenská. K velkému rozmachu zakládání měst dochází především za vlády Přemysla Otakara II., který se zvýšenou iniciativou v zakládání měst bránil rostoucí správní síle šlechty.⁶ Za vlády Lucemburků pak dochází k posílení stavovské vrstvy městského obyvatelstva a s tím souvisejících snah o jasné vymezení a kodifikaci městského práva. Práva co možná nejméně závislého na panovníkovi (případně šlechtici-zakladateli). Docházelo proto velice často k postupnému omezení vrchnostenské správy jmenováním městské rady a tím převzetí výkonu správy a soudnictví ve městech.

Ne všude byl tento vývoj stejně rychlý – pravdou však zůstává, že již roku 1337 byla všechna města vyňata z jurisdikce nejvyššího purkrabího⁷ a následně pak roku 1338 získalo Staré Město pražské právo vystavět vlastní radnici – jako středisko městské správy a soudnictví!⁸ I v dalších městech se pak vývoj ubíral

⁵ Kapras, J., Právní dějiny zemí Koruny české I., Praha 1913, s. 59

⁶ PhDr. Hoffmann, Fr., Csc., České město ve středověku: Život a dědictví, Praha 1992, s. 45

⁷ Klabouch, J., Staré české soudnictví, Praha 1967, s. 139

⁸ Vojtíšek, V., O českých městech, Praha 1940, s. 16

tímto směrem a postupně byl vykupován od vrchnosti i úřad rychtáře, který se pak stal odpovědný městské radě. Mezi jeho pravomoci patřila především pořádková a policejní služba a dále pak úkony při vedení výslechu v trestním soudnictví.

3.6 Práva městská království českého

Jak jsem již uvedl dříve, na našem území se střetávaly dva odlišné právní proudy – saský a švábský. Tato právní dvojkoľnost byla přítěží jak po právní stránce, tak po stránce rozvoje měst, vzájemného obchodu – a v neposlední řadě oslabovala i moc panovníkovu (viz Nejvyšší odvolací stolice u soudu v Magdeburku). Právě tyto podněty vedly k vydání Práv městských království českého Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579. Jeho kodexu předcházela řada pokusů, z nichž mezi nejvýznamnější zcela jistě patřila kniha práva brněnsko-jihlavského z poloviny 14. století, kterou z městských privilegií a nálezů městského soudu sebral brněnský městský písař Jan z Gelhausenu. Ty navíc doplnil o učené úvahy vycházející z práva římského. Kniha písaře Jana měla celkem 730 článků a obsahovala také městské právo jihlavské. Rychle se rozšířila a již ve druhé polovině 14. století ji užívala Jihlava, Praha a Kutná Hora.⁹ Na jeho kodifikační pokus navázal roku 1534 pražský univerzitní mistr Briksí z Licska, který vydal Práva městská. Tato právní sbírka, byť vznikla z přímého popudu zemského sněmu z roku 1523, se nikdy nestala oficiálním kodexem práva, ač byla soudy hojně užívána. Důvodem byla přílišná „probrněnská“ orientace sbírky, která tak nerespektovala obecné zvyklosti a právní řady v řadě dalších měst. Proto se roku 1558 objevuje návrh nové, obecné úpravy městských práv z pera rektora Pavla Kristiána z Koldína, od roku 1565 kancléře Starého Města pražského.

Koldinův návrh kodexu z roku 1569 vycházel z pružnější saské právní úpravy, což bylo důvodem téměř desetiletého sporu, který oddálil platnost kodexu. Proti se totiž postavilo město Litoměřice, které připravilo vlastní protinávrh kodexu – vycházející z principů práva magdeburského.¹⁰ Právě absence magdeburského práva v navrhovaném Koldínově kodexu byla příčinou vzpoury severních měst, která zaslala králi roku 1571 protinávrh (Extrakt)¹¹, který ale nebyl v podstatě

⁹ Štěpán, J., Ke krystalizačnímu procesu městského práva českého, s. 273

¹⁰ Vaněček, V., Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1975, s. 178

¹¹ Jireček, J., O pořízení práv městských, Právník, ročník XV., 1876, s. 255

ničím jiným než potvrzením stávajícího práva magdeburského. I přes silný odpor nakonec Rudolf II. Koldínův kodex schválil a sankcionoval. Aby byl kodex plnohodnotně vnímán a respektován soudní stolicí, vydal o rok později rada apelačního soudu Gabriel Svěchim z Paumberka prohlášení: „že *nálezové podle těchto práv činění budou u apelace uznáváni*,“¹² čímž byl Koldínův kodex schválen jak panovníkem, tak potvrzena jeho právní síla a závaznost soudu. Zákoník byl zpočátku platný jen pro Čechy (s výjimkou Těšína – zde byl uveden v život až od roku 1598). Pro Moravu byl od roku 1680 uveden subsidiárně, o sedm let později byl i zde schválen jako jediný platný zdroj městského práva.

Koldínův zákoník se stal nedílnou součástí české právní kultury, základem městských práv. Již v roce 1581 vydává Koldin dodatek, krátkou Summu, v níž použil týchž obrátů jako v kodexu, vynechal však latinské sentence. Zákoník se těšil velké oblibě, byl jasný, srozumitelný, dobře členěný, veřejnosti srozumitelný. Obsahoval právní předpisy upravující život města a jeho obyvatel komplexně, včetně jeho správy a soudnictví. O významu a užitku zákoníku svědčí i to, že mnoho jeho ustanovení platilo až do roku 1811, kdy jej zrušil zcela nový Všeobecný občanský zákoník.

3.7 Boží zásah a právo

Z výše uvedeného by se mohlo zdát, že přijetím kodifikace práva se z výkonu hrdelního soudnictví stane jasnými pravidly ohraničený výkon spravedlnosti. Jenže jak to bývá, ani litera zákona psaného nedokáže (zejména v době středověku) zamezit pronikání právních excesů a tradic. Mám tím na mysli lidové pověry, tradice a s tím spojené zásahy „boží vůle“ do výkonu hrdelních trestů. Sem patří pověra, která stanovila, že pokud odsouzený ani po třetím úderu katova meče nezemře, je volný. Stejně tak přetrhne-li se provaz šibenice, nebo pokud kat nabídne odsouzené ženě těsně před vykonáním kapitálního trestu sňatek a ona nabídku přijme. Posléze se ujal i zvyk, který nabídku sňatku pro odsouzeného/odsouzenou rozšířil na kohokoliv svobodného z přihlížejícího davu.

¹² Kapras, J., Právní dějiny zemí Koruny české I., Praha 1913, s. 67

To, že tato praxe (exces z výkonu trestu) byla v našich zemích hojně rozšířena, svědčí nad pochyby jasně jedno z ustanovení trestního zákoníku Marie Terezie: „*Nežli se začne s vlastní popravou zločince, má se na popravišti veřejně vyhlásit, že pokud se při exekuci to či ono nevydaří, rána půjde vedle, přetrhne se provaz apod., přece nikdo pod trestem na těle, majetku i životě nesmí vztáhnout ruku na kata, na jeho pacholky, na odsouzeného nebo na příslušníky soudu, a že je zakázáno vyvolávat jakékoliv nepokoje. Chyby soudce či jeho pomocníků nemohou nijak zabránit provedení rozsudku a My tímto naším nařízením sledujeme odstranění všech těch zlovyků, jímž prostý lid stále věří: že když je odsouzený po třetí ráně mečem stále živ nebo když se přetrhne provaz anebo když mu osoba ženského pohlaví nabídne manželství, že by se podle těchto nebo jiných pověr měl trest zrušit; tím spíše přikazujeme, že jednou pravomocný rozsudek smrti se musí bez ohledu na okolnosti na odsouzení skutečně taky vykonat.*“¹³

Toto nařízení, jak z jeho dikce vyplývá, nejenže zamezilo užívání „božích zásahů“ do výkonu trestů, ale zároveň jasně chránilo před výtržnostmi davu katy, jejich pacholky i sudí. Mnohdy se totiž stávalo, že pokud exekuce neproběhla, jak měla, rozvášněný dav skoncoval nejen s odsouzencem, ale i s katem. V druhé polovině osmnáctého století pak dochází k dalšímu posunu v hrdelním soudnictví – exekuce se z veřejných míst a shromaždišť přesouvají za zdi žalářů.

3.8 Právo azylu uchrání před trestem vždy

Právo azylu nebylo vždy spojeno jen s útekem do jiného státu, jak to můžeme vnímat v dnešním pohledu. Ve středověku existovalo právo azylu v jiném světle... Ještě v zatykači z roku 1672 se mimo jiné říká, že provinilec má být zatčen na zámcích, na panstvích a statcích knížat, hrabat, pánů, rytířstva, měst, na cestě, stezce, na voze, koni, pěšky „a tak kdekoliv jinde krom kostela.“ Abych mohl dokumentovat toto právo, vypůjčím si dva případy plzeňské – jezuita Jan Tanner ve své plzeňské kronice *Historia urbis Plznae* k datu 25. února 1549 uvedl: „*Veden byl jeden na popravu a vyžádal sobě, aby ještě před smrtí mohl mši*

¹³ Sokol, P., Hajšman, J., Po stopách plzeňské spravedlnosti, Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích 2010, s. 20

*svatou slyšeti, že potom rád umře. I stalo se, že mu bylo povoleno k františkánům, by mši svatou slyšeti mohl. On ale zatím do kláštera utekl, a tak byl vysvobozen od své smrti hrozně.*¹⁴

Druhý případ plzeňský se váže k dubnu 1649, kdy voják regimentu Monteflaiss zabil v hádce měšřana Jana Píseckého. Před svým zatčením ale unikl s pomocí představeného řeholního domu františkánů do kláštera. Vojenský soud ho odsoudil k trestu smrti, k jehož vykonání ale podle dobových záznamů nedošlo. Nepomohly ani apelace u nejvyššího vojenského soudu, u představitelů františkánů. Právo azylu v klášteře (kostele) bylo nepřekonatelné. Nakonec byl trest smrti zrušen pod podmínkou, že se viník „s paní vdovou i na místě sirotekův traktýrovati chtíti bude“ – tj. finančně se vyrovná.¹⁵

¹⁴ Sokol, P., Hajšman, J., Po stopách plzeňské spravedlnosti, Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích 2010, s. 20

¹⁵ tamtéž

4 MĚSTSKÝ VZDUCH PŘINÁŠÍ SVOBODU

Úsloví, které znají nejen právníci. Úsloví, které charakterizuje stav společnosti jak z hlediska sociálního, tak právního a je pro středověké město typické. Samozřejmě ona svoboda neplatila pro všechny obyvatele města bez rozdílu. Před vznikem města a konstitucí městského práva byla zárukou spravedlnosti jen ochranná ruka (moc) pána – vlastníka a teprve v druhé řadě právo. Jakmile se ale začala rodit města, stala se pro širší vrstvu obyvatel zárukou svobody. Ne projevu, která středověkého člověka tolik nezajímala, ale svobody z hlediska právní a bezpečnosti. Města držela svoji hotovost, měla obranné systémy, měla daná práva, udělená privilegia, která jim dávala prostor pro vytvoření právně jistého a zaručeného prostředí. Ona jistota, správní a soudní zřízení města, jasně deklarovaná pravidla – to vše dávalo měšťanstvu a dalším obyvatelům města právní bezpečnost – „městský mír“.¹⁶ Z řady práv, jež městské uspořádání svým obyvatelům zaručovalo, zcela jistě stojí za zmínku to z oblasti práva majetkového, rodinného, dědického... Pro městské obyvatele znamenal mnoho zaručený právní princip volné dispozice s majetkem, tedy bez zasahování vrchnosti. Věcné právo uplatňované zejména u prodeje, nájmu, půjčky přejímalo řadu principů římského práva.

4.1 Středověké soudy a soudnictví v našich zemích

Výkon moci soudní se historicky vázal jen k osobě panovníka, resp. k jeho dvoru. Bylo naprosto samozřejmé, že panovník svolával sjezdy světských i církevních šlechticů k řešení závažných otázek země a na jeho dvoře také existoval dvorský soud příslušný pro všechny obyvatele. Teprve v druhé polovině třináctého století dochází k pomyslné odluce soudní moci a zřizuje se zemský soud, přičemž původní soud dvorský byl nadále povolán k řešení otázek a sporů z práva lenního a odúmrťí. Postupem času – s rozvojem vlivu měst a šlechty, se soudní hierarchie rozrůstá o místní soudy v centrech hradské správy, vrchnostenské soudy a soudy krajských poprávců. Zlom nastává v období

¹⁶ *PhDr. Hoffmann, Fr., Csc., České město ve středověku: Život a dědictví, Praha 1992, s. 247*

husitství, kdy běžné normy nahrazují boží zákony – základním programem husitů se stávají čtyři pražské artikuly z roku 1420. Husitství také znamenalo vymezení (jasné definování) tří stavů, a to panského, rytířského a měšťského. V důsledku nárůstu vlivu stavu panského – a propadu vlivu měšťského, došlo v říjnu roku 1517 k uzavření Svatováclavské smlouvy, která vymezovala základní právní princip, který je z hlediska této bakalářské práce rozhodující: měšťan patří před měšťský soud.

Čtyři pražské artikuly (hlavní teze):

Nejprve: Aby slovo Boží bylo Království českém svobodně a bez překážky rádně od kněžích Páně kázáno a zvěstováno ...

Druhé: Aby svátost nejsvětější svátosti oltářní pod obojí způsobou, totiž chleba a vína, všem věrným křesťanům, jimž hřích smrtelný nepřekáží, svobodně byla podávána...

Třetí: Aby světské panování nad bohatstvím a časným zbožím, které kněžstvo proti příkázání Kristovu drží na újmu svého úřadu a na škodu ramene světského, bylo mu odňato a odstraněno, a to kněžstvo aby bylo zpět přivedeno k pravidlu evangelia a k apoštolskému životu ...

Tvrdé: Aby všichni hrochové smrtelní a zvláště zjevní a jiní neřádné zákonu Božímu odporní byli v každém stavu rádně a rozumně o těch, kterým to přísluší, stavování a potírání. A kdož je činí, hodni jsou smrti, nejen ti, kdož je činí, nýbrž i ti, kteří souhlasí s těmi, kteří je činí, jako jsou, v obecném lidu smilstva, obžerstva, zlodějstva, vraždy, lži, křivé přísahy, řemesla zbytečná, lstivá a pověrečná, hrabivé zisky, lichvy a ostatní jim podobné.¹⁷

Období stavovského státu znamená další prohloubení soudní hierarchie – s celostátní působností zde existoval šlechtický zemský soud (větší), jemuž předsedal král a v jeho nepřítomnosti nejvyšší purkrabí. Vlastní jednání pak bylo plně v kompetenci zemského sudího. U šlechtického zemského soudu působili nejvyšší zemští úředníci a celkem dvacet přísedících – dvanáct pánů a osm rytířů. Řešily se zde majetkové spory v hodnotě vyšší než 10 kop grošů, ale i trestné činy. Je nespornou zajímavostí, že až do roku 1627 nebylo proti rozhodnutí tohoto soudu odvolání – nebyla vyšší přezkumná instance, soud sám byl první a zároveň

¹⁷ Francek, J., Zločin a trest v českých dějinách, Praha 2002, s. 18

poslední instancí. Jak uvádí Jindřich Francek, na Moravě došlo koncem 15. století ke sloučení úřadů komorníka a sudího olomouckého s brněnským, soudy existovaly dva – v Brně a Olomouci. Vzhledem k tomu, že zemský soud zcela ovládla šlechta (z dvaceti přísedících bylo 14 pánů a 6 rytířů a král vystupoval v pozici prvního mezi rovnými), vznikl koncem 14. století ještě soud komorní.¹⁸ V roce 1548 vzniká ještě soud apelační (jinak také rada nad apelacemi). Tento soud byl určen jako odvolací pro všechny ostatní soudy, ale tuto myšlenku se panovníkovi prosadit nepodařilo, a tak soud sloužil jako odvolací zejména pro městské soudy. Úzké sepětí s městskou správou dokládá i skladba přísedících – z třinácti radů bylo 6 šlechticů, 4 doktoři práva a 4 měšťané pražští.

Hrdelní soudnictví, s nímž přímo souvisí téma mé bakalářské práce, se ještě v době před husitskými nepokoji začalo vyvíjet odlišně od centrálních státních soudů. Panovníci postupně přenášeli hrdelně-právní pravomoc na královská města a pozemkové vrchnosti. Vyvrcholením pak byl rok 1337, kdy Jan Lucemburský vydal několik listin, v nichž nově definoval kompetence podkomořího a udělil královským městům hrdelní pravomoc s výhradou některých těžkých zločinů a svému rozhodnutí pak ponechal řízení odvolací.

Hrdelní soudy v královských městech byly do velké míry nezávislé. V poddanských městech tomu tak nebylo – zde byly soudy závislé na vrchnosti a jejich úřednících. Nicméně tímto krokem Jana Lucemburského se do konce šestnáctého století vytvořila hustá síť hrdelních soudů (podle historických pramenů jich bylo dokonce několik set). Dlužno podotknout, že v některých poddanských městech ale nebylo hrdelní soudnictví ustaveno (nezískala tuto pravomoc) ani do konce 16. století.¹⁹

4.2 Městská samospráva a ústup rychtářské moci

Dříve než se dostanu k městskému soudnictví, musím učinit drobnou odbočku, která bude pro pochopení historicko-právních souvislostí následného textu důležitá. S rozvojem měst se dostává do „sporů“ správa vrchnostenská a snaha měst o co nejnezávislejší samosprávu s širokou škálou kompetencí. Tento spor byl

¹⁸ Francek, J., *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 2002, s. 16

¹⁹ Winter, Z., *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892, s. 617-618

logickým vyústěním rozpadu hradské správy, kdy panovníkovi chyběl mezičlánek pro výkon vrchnostenské moci. Ten představoval v nově se rodících a rozrůstajících městech rychtář. Obvykle nejbohatší člen městské komunity, mnohdy byl právě rychtář lokátorem, který dostal od panovníka pravomoc k vytyčení města, a pobíral pak z jeho výtěžku značný podíl. Rychtář (v oblasti magdeburského práva zvaný fojt nebo šoltys) byl soudcem, jeho pravomoc se odvozovala od autority boží, „*neboť sám Bůh soudcem jest*“ /žalm 50,6/, a to Bůh silný a hrozný, který mstí vinu trestem, ale může též poskytnout milost.²⁰

S postupem času se ale upevňovalo a prohlubovalo postavení městské samosprávy a na postavení rychtáře začal být vyvíjen silný tlak. To nebyl jen vývoj náš, český. Stejná tendence bylo možno pozorovat i v okolních zemích – typicky v Německu, kde se ve 13. století do Švábského zrcadla dostalo ustanovení: „*Každé světské rychtářství vychází z volby a páni nemají dávat lidem jiných rychtářů, než oni sami chtějí.*“ Tak byl vyjádřen již v době středověku princip demokracie.²¹ Tento princip se započal prosazovat i u nás – ale vždy jen na krátkou dobu (pokusila se o něj Kadaň v roce 1291, Znojmo v roce 1307, ale docílilo jej až Brno po husitských válkách roku 1376).

Rychtářská moc postupně ustupovala a slábla – jak dokládá město Jihlava, kde se městská rada roku 1364 usnesla, že rychtář smí na její zasedání vstupovat jen je-li volán! Tato vlna „revolty“ se postupně šířila celým královstvím a poslední ranou bylo období husitských válek. Podle Soběslavských práv se rychtář stal z královského rychtáře rychtářem městským. Tak se otevřela cesta k „prodeji“ místa rychtáře i rychet samotných. Výjimkou byl jen pokus krále Ladislava o navrácení starých pořádků – ten byl ale neúspěšný. Král Jiřík z Poděbrad se musel opřít o podporu měst, a proto přikročil k rozsáhlému odprodeji rychtářských práv z rukou královských do pravomoci městské. S jedinou výjimkou – města Plzně. Zde si tvrdě a neoblomně i silou, z politických a strategických důvodů, prosazoval právo na královského rychtáře. Dařilo se mu to velmi dobře až do roku 1446, kdy do celé záležitosti vstoupil do té doby naprosto

²⁰ PhDr. Hoffmann, Fr., CSc., České město ve středověku: Život a dědictví, s. 258

²¹ tamtéž, s. 258

nepřijatelným způsobem papež, který Plzni udělil privilegium volit si nejen rychtáře, ale i konšely! V roce 1480 tak Plzeňští vykoupili rychtu za 1200 zlatých uherských, což byla až prapodivně nízká cena – vždyť Domažličtí o dva roky dříve museli zaplatit rovné čtyři tisíce zlatých za svoji rychtu.

4.3 Rychtáři a Plzeň

Stejně jako ve všech královských městech i v Plzni byl panovníkem ustaven rychtář, který byl jeho přímým zástupcem. K ruce měl pomocníka a dvanáct přísedících členů soudu, kteří pocházeli z řad měšťanů. Jejich jmenování měl v kompetenci královský podkomoří. Plzeňský rychtář měl své sídlo na náměstí, v domě čp. 105 (východní část hlavního plzeňského náměstí). Hned vedle v domě čp. 106 byla radnice. Toto uspořádání platilo téměř po celé patnácté století.

Jak jsem již uvedl, moc a síla postavení rychtáře slábla stejně rychle, jak rostla moc a vliv měšťanů. Nejinak tomu bylo i v hrdé Plzni. Již ve čtrnáctém století se za nositele práva považovali konšelé a plzeňský rychtář byl „jen“ představitelem soudu a jeho výkonným orgánem. Ještě silněji se tlak na postavení rychtáře projevil v období husitských válek, kdy panovníkova moc slábla. Plzeňští toho využili a městská rada se pokusila převzít většinu rychtářských pravomocí. Hned vedle rychty umístila radnici (první zmínka o ní jakožto úředním místě je z roku 1415), jejíž konstituce byla jasnou deklarací osamostatnění rady (v čele s purkmistrem) na rychtáři. V roce 1433 získala Plzeň rychtu pro sebe, ale jen na čtyři roky. Pak musela rychtáři vrátit jeho postavení – nicméně soudy se pak už konaly v měšťanských domech (na „neutrálním území“), nikoliv na rychtě nebo radnici. V roce 1462 dokonce král Jiří navrátil rychtáři Ondřeji Oremusovi jeho historické postavení, což vyvolalo v Plzni velkou nevoli, rychtář byl měšťany natolik nenáviděn, že musel dokonce o tři roky později město opustit. Hrdí plzeňští měšťané neodpustili ani králi – a zřejmě navrácení rychty do původních historických tradic bylo i jedním z hlavních důvodů, proč se Plzeň postavila proti králi. Roku 1477 získal Oremus rychtu zpět – díky Vladislavu II., ale již o tři roky později (1480) ji Plzeň od něj odkoupila a natrvalo tak získala do své moci. Brzy nato (1847) přesunula městská rada radnici i s rychtou do domu čp. 1. Zde se konaly jak soudy městské, tak rychtářské – nicméně již v polovině šestnáctého

století byly soudy rychtářské postupně zcela vytlačeny a nahrazeny soudy měšťanskými. Plzeňští tak dosáhli svého cíle.

4.4 Městské soudnictví

Obecné soudnictví se různilo podle oblasti, kde bylo vykonáváno – souviselo to s přijetím buď saského, nebo švábského práva, jak jsem již uváděl. Zatímco ve švábské části vykonávala soudní právo městská rada, na severu příslušela soudní činnost sedmi kmetům pro věci soudní. Původně byla pravomoc konšelů či kmetů omezena – vrchnost si těžší trestní záležitosti ponechávala ve své pravomoci. V královských městech tuto pravomoc za krále přejímal královský podkomoří, který pravidelně objížděl královská města a vynášel soudy v těchto záležitostech. Zlom nastal za vlády Jana Lucemburského, kdy města na svoji stranu dostala většinu soudních pravomocí (viz výše), a to i v oblasti hrdelního práva.

Ve městech měla všeobecnou pravomoc městská rada (jak jsem uvedl v předchozím výkladu, moc rychtářská byla omezena, a tak i vrchní moc soudní od rychtářů přebraly městské rady, jimž byl rychtář podřízen), před níž se konala všechna řízení ve věcech soudních, správních, živnostenských atd. Taková pravomoc samozřejmě s sebou nesla notné vyřízení a zátěž, pročež konšelé mnohdy nemohli své soudní pravomoci dostát plně.²² Tento problém byl zejména v městech „pod švábským právem“. Města mající za základ právo magdeburské tento problém z velké části vyřešila tím, že pro soudní záležitosti byla zřizována kmetská stolice – pro příklad, v Litoměřicích fungovala až do roku 1610... Ve městech, kde kmetská stolice zřízena nebyla, ulehčoval městské radě sbor úředníků, kteří vykonávali pravomoc správní. Věci živnostenské pak na odpovědnost dostávali cechovní starší. V některých městech dokonce došla specializace tak daleko, že byly zřízeny „orgány města“ pro specifické rozhodovací činnosti. Tak například Staré Město pražské mělo konšelské soudy – osmipanský pro věci nákladnické, úřad šestipanský pro hospodářské, trhové, stavební a soudní s právem nad poddanými Starého Města. Byl tu pak ještě i soud

²² Bělohávek, M., Dějiny Plzně, Plzeň 1965, s. 162

desetipanský pro dluhy. Nebylo to ale výsadou jen Starého Města – obdobné soudy vznikaly i v Novém Městě, v Plzni, Litoměřicích, Kutné Hoře ...²³ Vyjma těchto soudních orgánů zde byla ještě osoba rychtáře, jemuž příslušelo soudit spory menšího významu, drobné přestupky a malé dluhy. Od jeho soudu bylo možno odvolat se k městské radě.²⁴

Soudy bylo možno vyjma jejich věcného určení možno členit i na zahájené, nezahájené a mimořádné. Nezahájené byly běžné, prosté soudy, které se konaly většinu dní v roce – mohly se konat pokaždé, kdy zasedala městská rada (tato zasedání se např. v Plzni konala třikrát týdně).²⁵ Oproti tomu soud mimořádný se konal jen výjimečně. Soud zahájený byl pak náročnější v procesu zahájení – předcházela tomu zakotvená ceremonie, byl z pohledu naší doby zbytečně okázalý, zastaralý a řada prvků jednání připomínala jednání před zemským soudem. V rámci zahájeného soudu se řešily převody statků, těžké zločiny, později se zde vyhlašovaly jen převody nemovitostí. Většinou se soudy konaly v oblastech magdeburského práva. Není tedy divu, že zhruba v polovině šestnáctého století se od tradice zahajovaných soudů ustupovalo a nahrazovaly se soudy nezahájenými (tedy prostými, běžnými).

4.5 Kdy a jak

Činnost a zasedání soudů byla nepřerušovaná – zasáhnout do soudního procesu mohly jen církevní svátky nebo jiné události, které městské soudce (nebo strany soudní pře) nezbytně nutně zaměstnávaly – jarmarky, žně, vinobraní ... Ve dnech, které konšelé neurčili pro projednávání soudních záležitostí, vyřizovaly správní agendu města. Pokud si to však okolnosti vyžadovaly, svolával se soud bez průtahů, okamžitě.²⁶ Procesní řízení bylo před městskými soudy ústní, přesto již v této době působil u soudu písař, který zaznamenával důležité skutečnosti. V této době se také ustálil obrat, že sporné strany hovoří k píru (tedy k peru). Pokud byla žaloba závažnější, mohly strany zvolit písemnou, protokolární podobu. V oblasti magdeburského práva se postupně začala prosazovat myšlenka a praxe písemného

²³ Janák, J., Hladíková, Z., Dobeš, J., Dějiny správy v českých zemích, Praha 1989, s. 249

²⁴ Winter, Z., Zlatá doba českých měst, 2. vydání, Praha 1913, s. 118

²⁵ Bělohávek, M., Dějiny Plzně, Plzeň 1965, s. 55

²⁶ Klabouch, J., Staré české soudnictví, Praha 1967, s. 220-221

procesu – žalující strana odevzdala soudu žalobu písemně, soud ji předal straně žalované a poskytl jí patnáctidenní lhůtu k odevzdání písemné odpovědi. Pokud tak neučinila, byly účinky návrhu žaloby stejné, jako kdyby se bez omluvy nedostavil žalovaný k soudu. Pokud žalovaný včas písemné vyjádření doručil, předal je soud žalobci – opět s patnáctidenní lhůtou. Tato forma soudního řízení se nazývala „na spisích“.²⁷ Její velkou nevýhodou byla pomalost, nepružnost a možné průtahy činěné oběma stranami sporu. Dá se dovodit, že písemná forma vyhovovala zejména soudům, neboť poskytovala vždy dostatek času na právní zvážení doručených písemností. Tento písemný způsob soudního jednání se v období předbělohorském nepraktikoval příliš často. Po roce 1620 došlo k radikální změně – k řízení u apelačního soudu, jež bylo písemné vždy, se přidalo písemné řízení i u soudu zemského. ”

4.6 Městské hrdelní soudnictví

Jak jsem se již zmiňoval v předešlém textu, hrdelní soudnictví doznalo v našich zemích značného rozmachu, a tak v době pozdního feudalismu bylo několik set soudních tribunálů hrdelních. V období před Bílou horou se reálně dotvořila síť královských měst s relativně samostatnými soudy a poddanskými městy, jejichž soudní tribunály zůstávaly více či méně pod vůlí vrchnosti. Tyto tribunály rozhodovaly o vážných trestných činech s tím, že v rozsudcích převažoval zejména odstrašující účinek pro potenciální pachatele – platilo zde starozákonné „zub za zub, oko za oko“ a jakákoliv prevence se neuplatňovala. Naopak zásada „*Kdo jednou zlý, vždycky zlý*“ byla dominující v hrdelním soudnictví.²⁸

Hrdelní soudnictví vykonávala, stejně jako civilní, městská rada, byť v prvopočátcích byl rozhodující postavou hrdelních procesů rychtář. V průběhu doby se ale městská rada rozvinula do zásadního orgánu města, ve svých rukách soustředila moc soudní, normotvornou i výkonnou. Zpravidla se skládala z dvanácti členů (konšelů, někdy též konšelé přísežní, později radní). Členem rady se mohl stát jen plnoprávný, bezúhonný měšťan. Radním se obvykle stával na

²⁷ Klabouch, J., Staré české soudnictví, Praha 1967, s. 224-225

²⁸ Pánek, J., Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách, ČsČH, ročník 32, 1984, s. 695

jeden rok, poté následovala obnova (renovace). Každý nový člen rady skládal slib. Ten se mohl město od města lišit. V čele rady stál purkmistr (na této pozici se konšelé pravidelně střídali po čtyřech týdnech). Primátor (nebo také primas) byl první zvolený purkmistr – jeho postavení bylo vždy spojeno s kontrolou městského hospodářství. Městská rada vystupovala jako celek jen na počátku soudního procesu a na jeho konci. V průběhu – zejména práva útrpného, byli povětšinou přítomni jen někteří členové spolu s rychtářem. Ti pak radě podávali podnět k rozhodnutí – výrok o vině a trestu vynášela rada jako celek. Průběh řízení zaznamenával městský písař, který také vedl celou spisovou agendu města – jak v trestním spise, tak veškeré dokumenty týkající se vězeňství, výkonu trestu atd. Některá města měla svého samostatného „krevního“ písaře. To byl případ zejména velkých měst. Dalším byl právní posel (též posel práva rychtářského, biřic, šatlavní hospodář), který bydlel v šatlavě, měl ji na odpovědnost, staral se o vězně, vyzváněl při exekucích na zvonec a vyvolával je, mohl vykonávat menší tělesné tresty (vymrskání, vyvedení z města ...). Dlužno podotknout, že povolání právního posla nebylo tím nejbezpečnějším – jak ukazují četné zápisy ve smolných (černých) knihách, býval to právě posel, koho vzbouření nebo prchající vězni fyzicky likvidovali ...

4.7 Hrdelní soudnictví na Moravě

Zatím jsem se věnoval vývoji v Čechách – proto se nyní podívejme na vývoj soudnictví a městské správy na Moravě. Tam hrdelní právo přechází v průběhu třináctého století ze zeměpanských úředníků a rychtářů královských měst na pozemkovou vrchnost. Tento překotný vývoj lze jasně sledovat na příkladu několika moravských center – hned na začátku roku 1243 dostalo městské právo od krále Václava I. Brno. V tomto privilegii jsou stanoveny tresty za nejzávažnější trestné činy – za vraždu nebo vpád do domu a zranění.²⁹ Dalším městem byla Jihlava, která se privilegia s hrdelními zločiny dočkala v roce 1290.³⁰ Po přelomu století následovala Olomouc (1331). Je zajímavé, že ve čtrnáctém století panovník neuděluje hrdelní práva již jen městům, ale hrdelních privilegií se dočkali i církevní představitelé – například v roce 1327 rajhradský klášter.

²⁹ Jura originalia civitas Brunensis, Brno 1993

³⁰ Křesadlo, K., Jihlavské právo, Jihlava 1992, s. 36

V roce 1258 obdrželo práva, udělená Brnu, Uherské Hradiště, v roce 1290 Kroměříž, v roce 1297 Podivín, v roce 1302 Ivanovice, v roce 1497 Slavkov, v roce 1489 Uherský Brod. Olomoucké městské právo obdržel Přerov, Hranice, Litovel a další města. Právo města Znojma obdržela ve 14. století Jemnice a Třebíč. Jihlavské městské právo se rozšířilo nejen do horních měst, ale i do řady měst ležících na českomoravském pomezí. Ve 14. a 15. století roste počet hrdelních soudů a tím se vytváří okruhy měst a vesnice, které jsou podřízeny vrchním soudům v nejvýznamnějších královských městech. Ke sjednocení městského soudnictví na Moravě, tedy i hrdelního soudnictví, došlo v padesátých letech 14. století dvěma listinami markraběte Jana Jindřicha pro Brno a Olomouc.

Postupné předávání hrdelního práva je dokončeno po skončení husitských válek, kdy i vrchnost předává hrdelní právo do svých měst, v průběhu 16. století se tohoto práva vrchnost vzdávala ve prospěch poddanských měst, někdy také jejich prostřednictvím ve prospěch vrchních městských soudů v městech královských. V patnáctém a počátkem šestnáctého století se tak i na Moravě mohly konstituovat hrdelní soudy ve většině měst (centrech jednotlivých panství) – nebyly ojedinělé ani případy, kdy byl hrdelní soud ustaven i v některých vesnicích. Důležité v této době bylo stanovit odvolací – apelační instanci. Zatímco v Čechách byla zřízena pražská apelační rada jakožto vrchní právo nad městskými soudy, na Moravě se přirozeným vývojem tato odvolací pravomoc soustředila kolem moravských vrchních městských soudů. Velká a významná města tak zajišťovala hlavní hrdelní soudy, místní hrdelní soudy byly jen soudy vyšetřovacími a výkonnými, bez práva rozhodování - hrdelní právo takového města se omezovalo na vyšetření zločinu a zajištění exekuce, o níž potom rozhodlo vyšší právo. Tady je důležitý jeden moment (z hlediska zaměření mé práce) – v drtivé většině případů, jak uvádí dobové zápisy, si tato města musela k útrpným výslechům a popravám „půjčovat“ kata ze sídla vrchního práva (půjčování katů za úplatu budu věnovat jeden samostatný článek). Typickým příkladem takového uspořádání hrdelního soudnictví lze vysledovat kolem města Brna, kde dokonce platilo, že přistoupil-li místní hrdelní soud k obviněnému útrpným právem bez rozsudku brněnského soudu, byl tento soud velmi tvrdě pokutován, navíc zde byla i pohrůžka odnětí práva. Stejný princip postihu platil také v případě, pokud by do soudního řízení po vynesení rozsudku

zasáhla vrchnost. Ta sice mohla obviněnému udělit milost, ale jen do doby zveřejnění rozsudku, ne později!

Jak jsem uvedl již v předchozích kapitolách, existovaly na našem území dva silné právní směry (švábské a saské zrcadlo), a tak se mnohdy lišily i tresty za jednotlivé trestné činy. K jejich sjednocení došlo prací Pavla Kristiána Klatovského z Koldína a jeho městskými právy (již jsem podrobně popisoval). Práva byla zpočátku platná jen pro Čechy, na Moravě byla jen subsidiární. K plnému sjednocení práva v Čechách a na Moravě došlo až v roce 1697, kdy Rudolf II. Koldínova práva určil jako jediný zdroj městského práva i na Moravě. A tak i na Moravě jsou poprvé udíleny stejné tresty jako v české části království, například za loupežnou vraždu byl provinilec „kolem lámán, zabit a do něho vpleten“, jen výjimečně „kolem lámán a do něho vpleten“, nebo z milosti práva „sřat a vpleten do kola“³¹. Stětím mečem byly trestány zločiny loupežné a smilstva, v případě „milosti zákona“ i krádeže. Za zvlášť zavrženíhodné činy byly tresty krutější – za zabití dítěte byl odsouzenec utopen, nebo zahrabán zaživa. Dost ale trestů, pro účely práce je podstatnější, že i na Moravě se začal od roku 1697 prosazovat právní princip vztahující se jak na popravčí, tak na městské rady – a to, že v případě, kdy vyslýchaný právem útrpným zemřel, nebyl již obviněn kat, ale potrestána byla městská rada ...

4.8 Úprava apelační instance na Moravě

Jak jsem již uváděl, v Čechách byla pro apelace městských soudů zřízena jedna apelační rada v Praze (1547). Na Moravě se o apelacích rozhodovalo spíše v rámci historicko-sociálního regionu, kdy tuto pravomoc na sebe přirozeným vývojem strhla města Brno a Olomouc. K úpravě dochází až roku 1697, kdy král Leopold I. zrušil brněnské právo (již jsem uváděl v předešlých kapitolách) a následně roku 1709 vydal striktní zákaz „naučování soudů v poddanských městech brněnským vrchním soudem“. Tento krok znamenal jediné – pro moravské hrdelní soudy se stává jedinou, nejvyšší odvolací instancí pražská apelační rada. Toto „pragocentrické“ uspořádání bylo později, roku 1753

³¹ *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s jejich summou od Mr. Pavla Kristiána z Koldína* (ed. J. Jireček), Praha 1876, s. 386-387

narovnáno zřízením moravského apelačního soudu v Brně. Těmto krokům předcházelo zdokumentování stavu a počtu hrdelních soudů moravských – bylo jich 201. Výsledkem této „revize“ byl reskript císaře Karla VI. z 10. června 1729, jímž podstatně snížil jejich počet. K dalšímu snižování jejich počtu pak přistoupila Marie Terezie dekretem z 21. ledna 1754, který ponechal na Moravě v činnosti jen hrdelní soudy v královských městech, v Osoblaze, v Kroměříži a v Novém Jičíně.

Počet hrdelních soudů na Moravě nezměnil ani syn Marie Terezie Josef II., který přistoupil k významné reformě justice a hrdelního soudnictví. I za jeho vlády tak na Moravě působilo celkem třináct hrdelních soudů, a to ve městech Brno, Kyjov, Kroměříž, Hustopeče, v Osoblaze, v Mikulově, Olomouci, Jihlavě, Novém Jičíně, Šumperku, Znojmě, Prostějově, Znojmu a Uherském Hradišti.

Dlužno podotknout, že ani toto usprádnání nevydrželo dlouho – hrdelní soud v Šumperku fungoval jen do roku 1799, ten v Prostějově jen o dva roky déle (do roku 1801), v Kyjově byl zrušen roku 1807. Nejdéle fungoval hrdelní soud v Mikulově, jehož působení sahá až do roku 1844 – dlužno podotknout, že v té době byl již jen soudem vyšetřovacím, který výsledky své práce i s vyšetřovanými zločinci předával k procesu soudu ve Znojmě.

4.9 Smolné knihy

Výpovědi a doznání získaná při mučení proviněných se zapisovaly do tzv. smolných nebo také černých knih. Do těchto knih se psala nejen přiznání obviněných, ale také rozsudky. Tyto zápisy bývají velmi stručné a výstižné. Písaři, kteří byli přítomni mučení a pořizovali zápisy výpovědi při mučení, se nazývali krevní písaři.

Protože vyznání na mučidlech musela být zapisována slovo od slova a písaři nesměli nic měnit, vynechat nebo přidávat, zachovaly se nám smolné knihy téměř ve všech regionech s vypovídajícími historickými fakty té doby. Záznam byl obvykle nadepsán jménem obviněného a obsahoval popis přečinu, kterého se dopustil, jeho výpovědi v mučírně, před mučením na mučidlech a po sejmutí z mučidel, dále případné výpovědi svědků. Na konci byl uveden způsob a datum trestu.

Koldín ve své práci upravuje také povinnosti písaře zapisujícího do smolných knih: „Písař, kterýžby při tázání zločincův vyznání spisoval, má na to přísahu a povinnost zvláštní učiniti..... že v tajnosti zachová všechna taková vyznání poznamenávati bude, a jich v ničemž měniti, aby žádnému v tom se skrácení nestalo slovo od slova potom pořádně vpisovati má.“

Koldín myslel i na společenské postavení písaře:

„A takový písař nemá od žádného proto dotýkán býti. Nebo práce taková žádnému k ujmě poctivosti není. Pakliby kdo kterého takového písaře..... tím na cti a poctivosti dotekl v pokutu upadne, že jemu netoliko nápravu činiti.“³²

4.10 Zápisy do smolných (černých) knih

Do dnešních dnů se dochovala zhruba padesátka smolných (někdy také označovaných jako černých) knih měst českých a moravských. Zajímavé z hlediska historicko-právního je sledovat způsob a styl zapisování do nich. Z formálního hlediska můžeme u těch nejstarších, z šestnáctého a z první poloviny sedmnáctého století, vysledovat notnou jednoduchost zápisu. Obvykle obsahují jen uvození případu (název) a následně pak jméno zločince. Najdou se i zápisy, které jsou označené jako kšaft, tedy z hlediska právního závěť. V těchto případech obvykle následuje záznam o tom, že ta a ta osoba byla z těch a těch důvodů dodána do mučírny, čímž bylo zahájeno inkviziční řízení. Poté následoval zpravidla kratší či delší záznam o výpovědi zločince a zápis ve smolné knize pak uzavíral záznam o provedení exekuce. Někdy najdeme ve smolné knize jen lakonické „provazem popraven“ nebo „sťat“. Jsou ale smolné knihy, kde byl písař poctivější a i samotnou exekuci dopodrobna popsal.

V Koldínově městském zákoníku o nich čteme: „Vyznání pak zločincův, stráž by při jejich trápení na jiné zločince, skutků takových zlých nápomocníky i na fedrovníky jich se vztahovala, s pilností poznamenána a potomně do knih černých, smolných aneb jiných k tomu zřízených vpisována býti mají, aby, kterýmž by potřeba toho nastala, aneb kterýž by po svých škodách se ptáti a jiným

³² Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s jejich summou od Mr. Pavla Kristiána z Koldína (ed. J. Jireček), Praha 1876, s. 388-390

psancům přistupovati chtěli, takových seznání vejpisův k svým potřebám požití mohli.“³³

Oproti tomu smolné knihy vedené od poloviny sedmnáctého století do století osmnáctého jsou obsahově mnohem pestřejší. V těchto zápisech je již popis mučení výrazným obsahem zápisu. Nadto v něm nalezneme i další agendu - výpověď vyslychaného zločince již nemá charakter souvislého vyprávění, ale objevuje se právní ustálení otázek, jež musely být pokládány. Jedná se o takzvaná interrogatoria a responzoria – tedy otázky a odpovědi. Zápisy pak obsahují i další agendu spojenou s výkonem hrdelního soudnictví; najdeme v nich korespondenci s apelačním soudem, který se koncem sedmnáctého století konečně prosadil jako instituce schvalující v celých Čechách rozsudky smrti, jsou zde i seznamy a vyúčtování jednotlivých poprav. Zde je zajímavým aspektem naší právní historie otázka obecného vnímání středověku, jako doby mnoha exekucí. Jak ale dokládají zápisy ve smolných knihách, není tomu tak docela. Popravy se stávaly ve století sedmnáctém značně nákladnou záležitostí (budu se dále věnovat odměňování mistrů popravčích, jež bylo následně zakotveno i v zákonících), a tak zatímco ve století šestnáctém byly popravy obvyklé (již jsem se zmiňoval o principu hrdelního soudnictví: Kdo jednou zlý, vždy zlý – a svoji roli sehrálo i množství hrdelních soudů, kdy jich bylo přes tři sta), ve století sedmnáctém, obecně označovaném jako období temna (období po třicetileté válce) se exekuce staly naopak spíše raritou. Souviselo to nejen se snížením počtu hrdelních soudů, ale také s právními reformami, kdy se trestní právo odklonilo od jednoznačné funkce zastrášení a exemplárního trestání, k principu převýchovy (budu se této oblasti věnovat následně u josefovských reforem). Samozřejmě svoji roli ve snížení počtu hrdelních rozsudků měl i fakt že po třicetileté válce notně ubylo obyvatelstva a tím i pracovních sil, obyvatelé se ještě více přimkli k půdě, a mnohem méně kočovali, stát vydával různá nařízení, která zabraňovala potulce.

³³ *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s jejich summou od Mr. Pavla Kristiána z Koldína* (ed. J. Jireček), Praha 1876, s. 386-387

4.11 Příklady zápisů ve smolných knihách

Pro názornost a zdokumentování výše tvrzeného jsem si vypůjčil několik zápisů ze smolných knih královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630:

Smrt na mučidlech

Důra z vesnice Pták u Strakonice zemřela při dotazování útrpným právem dne 9. června 1574. Těsně předtím než vydechla naposledy se přiznala, že rodině Lipoltů ukradla peníze. Při tomto činu nebyla sama, neboť jí pomáhala Anička Lhotská. A to tak, že Anička otevřela Důře klíčem dveře a pak na ní čekala venku a hlídala. Tato dvě děvčata si posléze lup rozdělila. Důra uvedla, že Anička od ní dostala čtyři kopy míšeňské. Krátce nato zemřela.³⁴

Prodaný lup

Roku 1583 byl na mučidlech trápen jistý Urban ze Vstíše. Tento zlodějíček, kterému se dařilo krást především oblečení a koňské vybavení, se přiznal, že u rodiny Železných ukradl kabát. Formanům pak houni a hever. V Radnicích ukradl další kabát, tentokrát kožený, jenž patřil jistému židovi. U Kováře ukradl konvici, kterou následně prodal rokycanskému hostinskému Albrechtu Trnkovi. To ale nebylo vše. Urban nelenil a v Nové Vsi si krádeží pořídil klisnu, která patřila místnímu rychtáři. Tu následně prodal i s hřibětem v Lichtnstejně v panství Luhov v Plzeňském okrese jistému Hansovi za dvacet kop. Za to vše byl pověšen.³⁵

³⁴ Pohl, J., *Knihy černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*, Rokycany 1911, s. 16

³⁵ tamtéž, s. 16

Podvedený a okradený manžel

Adam Tofl, který byl vyslýchán na mučidlech 26. února roku 1590, v bolestech přiznal, že si je vědom toho, že už od mládí byl zkažený člověk. Přiznal, že se vloupal k Jiříku Machařovskému, u kterého v truhlicích ukradl „drahé kamení“ a různé zlaté a stříbrné šperky. Dále přiznal, že okradenému schválně namluvil, že se vyspal s jeho ženou. V bolestech pak křičel, že je mu vše líto a žádal Jiříka o odpuštění. Nic mu to však nepomohlo. Mistr popravčí mu usekl hlavu.³⁶

4.12 Šatlavy pro spodinu, věže pro měšťany

Historicky nebyl pobyt ve vězení trestem – spíše jen čekáním na vynesení rozsudku. Trestem jako takovým (tedy uvězněním) se stává až mnohem později, Nejprve coby vězení sloužily věže hradů (odsud s největší pravděpodobností i slovo vězení). Ve městech, která postupem doby získala právo hrdelního soudnictví, se vězení rozlišovalo podle původu provinilce. Pro městskou chudinu byla určena šatlava či vězení, pro měšťany pobyt pod zámekem ve věžích. O středověkém vězeňství v mnohém svědčí zápis v jedné ze soudních knih, kdy jakás Lída ze vsi Lozy „drahně nedělí ve vězení šatlavním v Plzni zůstávala“ a Lída k tomu vypověděla, že „nemoci zlý od nějakýho pacholka, když spolu ve vězení zůstávali a spolu obcovali, dostala.“ To provinění měšťané měli jiné zacházení. Třeba v Plzni pro ně byly vyhrazeny hned čtyři věže v hradebním opevnění u bran do města – věž Pražská, Malická, Škvrňanská a Litická. Protože sem byli intervenováni jen měšťané a případně členové jejich rodin, vžilo se pro to označení „měšťanské trestání“ či „měšťanské vězení“.

Neexistovala žádná jasná pravidla spádových oblastí, obvykle byl měšťan poslán pro pykání na nejbližší věže, ale i tak se v Plzni vžilo jisté tradiční rozdělení dle cechů – příslušníci téhož cechu vždy pykali ve stejné věži; můžeme tak vysledovat, že v Malické nejčastěji pobývali pekaři, kteří nedodržovali ceny,

³⁶ Pohl, J., Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630, Rokycany 1911, s. 17

Sokol, P., Hajšman, J., Po stopách plzeňské spravedlnosti, Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích 2010, s. 30

do Litické pak šenkýři, kteří nedbali zvonce oznamujícího zavírací hodinu a dále hudbu dovolovali.

V zápisech plzeňských konšelů můžeme číst i tyto zápisy:

1567 konšelé ustanovili za hraní zapovězených her peněžitou pokutu nebo trestání věží

1590 posláni do věže tři šenkýři, poněvadž na den slavný seslání sv. Ducha pivo dávali

26. února 1641 Panu Křištofu Krásnému *vyneseno .. že proti závěti ... v neděli veselí měl a veselost provozoval, majíce nyní raději pobožnost provozovati. Proto se mu věž Pražská disponíruje*

1642 vyměřena Andresovi Herbstovi Litická věž *„pro neposlušnost jeho“*, neboť se na vyzvání nedostavil, *„nýbrž do domu šenkovního ke Kryštofovi Regnerovi se uchýlil a tu až do večera zůstal“*

4. března 1652 Jiříku Arnoldovi, *„protože veřejně maso v postě strojiti dal, věž Pražská vyměřena na tři dny a pokuty 5 zlatých“*³⁷

1658 konšelé potrestali tři plzeňské měšťany za to, že „s člověkem neznámého původu se vozili a on tudy všechny příležitosti města spatřiti mohl ... a dále, že také své některé neopatrné mluvení činili“. Šlo o markraběte z Badenu s doprovodem, který v Plzni několik dnů nocoval. Jeden člen jeho doprovodu se velmi živě zajímal o nově zbudované opevnění města – a tu další podezírání konšelé pojali podezření, že se jedná o špionáž. Za neopatrnost pak poslali všechny tři měšťany, kteří se ujali role průvodců, do „chládku“. Předního plzeňského měšťana Pavla Halaše potrestali Malickou věží, Jiříka Radu poslali do šatlavy, neboť jeho provinění spatřili jako těžší a šatlavou byl potrestán i měšťan Hrubeš.³⁸

³⁷ Archiv města Plzně, Protocollum consulare 1641-1651, inv. č. 22, lb. 24, s. 11

³⁸ Schliebl, J., Plzeňský pitaval V, Plzeň 1965, s. 94

5 I ZRODIL SE „ŘEMESLO“ JAKO KAŽDÉ JINÉ

Práce kata, mistra ostrého meče, nikdy u nás, ani jinde v Evropě nebyla řemeslem jako takovým. Byla to vždy živnost všeobecně opovrhovaná a zavržovaná – byť pro společnost nepostradatelná. A toto vnímání se nevztahovalo jen k samotným osobám mistrů popravčích, ale i k místům, kde se smrtelné ortely vykonávaly. Známý jsou případy, kdy řemeslníci z města odmítaly podílet se na jakýchkoliv opravách popravčích míst nebo na jejich budování. Příkladem takové „revolty“ je případ z roku 1584, kdy v městě Hradec Králové bylo zapotřebí provést opravy na zdejším popravišti. Aby práce vůbec započít mohla, museli být řemeslníci pozváni na zasedání městské rady, kde jim konšelé v čele s rychtářem, slíbili že i oni sami se budou na opravě popraviště podílet. A tak se také stalo – každý z konšelů uložil po jednom kameni do základů opravovaného popraviště – a tak, byť jen symbolicky, přiložili ruku k dílu. Slib splnili a řemeslníci poté započali s opravou samotnou.

5.1 První zmínky o vykonání trestu smrti u nás

Pokud pátráme po „historii“ trestu smrti, zřejmě se správného výsledku hledání nedočkáme. Tento byl zřejmě starý jako lidstvo samo. Nicméně, jak uvádí Josef Svátek ve své knize „Dějiny poprav a katů v Čechách“, nebyl trest smrti u slovanských kmenů a rodů v Čechách dlouho znám. Za pravdu mu dává i pověst o vrahu Durinkovi (Kosmova kronika), kde se praví, že vrah mladistvého synka luckého knížete Vlastislava nebyl popraven, nýbrž zcela v souladu s ponětím starých Čechů o nepřistojnosti trestu smrti popravou sám postaven před volbu trestu – Durink zvolil smrt oběšením, načež se sám na Smíchově u Prahy na olši oběsil. Jak uvádí Josef Svátek dále, vykonání trestu smrti (tedy trestat viníky ztrátou života) bylo k nám zavedeno z Německa, a to v době, kdy *„se začali množit obchodní a jinaké styky Němců se zemí českou, a když kupci němečtí do Čech přicházejíce zde se usazujíce, vymáhali si od panovníkův českých výsady té, že nemají podléhati, pokud meškají na území českém, právu a řádům v Čechách obvyklých, nébrž že se tu mohou řídit svými obyčeji a právy. Z toho se vyvinula soustava práv osobních, záležejících v tom, že každý Němec měl býti souzen podle práva toho, jež platilo ve vlasti jeho, kterážto zásada byla vyslovena již v zákoníku Theodoricha I. (511-534) a opakovala se ve všech pozdějších zákoníkách*

a takzvaných Zrcadlech francouzských, burgundských, alemanských, švábských i saských“³⁹.

S prvními zmínkami o vykonaném trestu smrti v Čechách se setkáváme teprve v době prvních knížat křesťanských, a to v legendě o Utrpení sv. Ludmily, tedy kolem roku 921, kde se praví, že jeden z vrahů Ludmily, Kovan, byl po dopadení sněmovním nálezem i s bratrem svým odsouzen a přišel o život „*jak vezdejší tak i věčný*“. Legenda dále praví, že i děti obou vrahů zhynuly nejbídnější smrtí a mnoho z nich přišlo mečem o hlavu.⁴⁰

5.2 Najímání mistrů popravčích

Mistři ostrého meče, byť sebenepostradatelnější ve středověku byli, omezováni byli značně na svém společenském postavení. Jakožto lidé snížení (ti, kdož do styku s krví přicházeli) museli přebývat se svou čeládkou v katovně – ty se stavěly často na okraji města v zastrčených uličkách, nebo zcela mimo městské hradby. Kat byl omezován ve společenském životě – musel chodit v černém (červená katovská kápě je spíše záležitost filmového průmyslu než historický fakt), měl „své“ místo v hospodě i kostele. Pěstování styků s katem znamenalo pro dotyčného většinou ztrátu cti a postavení. Jako příklad může velmi pěkně posloužit jičínský případ, kdy byl 1. listopadu 1701 jeden z měšťanů přísně napomenut pro kontakty s mistrem popravčím Michalem Růžičkou. Městská rada konstatovala: „...*pokudž chce v sousedství zůstávati*“, že má: „...*od takového spolku upustiti a vyvarovati se*“. Když v roce 1746 hrál v Novém Městě nad Metují Josef Kroupa s katem kuželky, byl potrestán několikanásobným vězením.⁴¹

Smlouvy s mistry popravčími jsou dodnes cenným pramenem poznání, který nám dává jasnou představu o tom, jak, proč a za jakých podmínek města své mistry katy najímala, co od nich žádala a jak je zavazovala ke službě. Těchto smluv se nedochovalo velké množství (nejčastěji jsou uvedeny ve smolných knihách, na posledních listech pozemkových knih nebo ve speciálních knihách určených pro koupě, prodeje a další transakce katoven a pozemkového majetku

³⁹ Svátek, J., Dějiny katů a poprav v Čechách, Nakladatelství Havrman, Praha 2004, s. 12

⁴⁰ tamtéž, s. 13

⁴¹ Francek, J., Mistři ostrého meče, Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 5

popravčích), ale i ty, které se dodnes zachovaly, poskytují cenné informace. Například smlouva Jana Komárovského z 11. ledna 1616, jež byla uchována v libáňské pozemkové knize, uvádí mimo jiné toto:

1. „Aby se Pána Boha všemohoucího bál, přikázání jeho svatá plnil a zachovával, i také slova božího aby pilen byl a skutkem je plnil;
2. aby Jeho Milosti páně, úřad pana purkmistra a pánův radních, i jiné všechny sousedy v městě Libáni, též manželky jejich poctivé, ano i lidi přespólní, obojího pohlaví, bohaté i potřebné, náležitou ctí předcházeli buďto pozdravením, i jinakou všelikou poctivost náležitě činil. Meč svůj anebo zbraň aby při sobě připásanou nosil tak, aby jej lid obecný rozeznati mohl;
3. aby na to obzvláště pozor měl a paměť, tak aby mezi poctivé lidi v domácích šenkovních i jinde v hluku netřel a v zlou vůli nebo svádu nevydával, proto aby jemu potom z toho nějaká těžkost a nesnáze nepovstala, nýbrž aby raději hleděl dle práce své při pokoji se živiti;
- ...
6. co se doteče vězení šatlavního, neb co by se koliv neřádův našlo i na rynku i ulicích městě Libáni, i v domích, to aby šetřil zvláště času letního, každéj tejden uklízeti;
- ...
8. kdyby některej člověk Jeho Milosti páně etc. A poddanej ku právu zde v městě Libáni byl poddán a v pokutu na hrdle trestáním upadl a dle ortele právního trestán býti měl, tehdy aby popravu vykonal jakoukoliv, za jehožto práci má se mu jedna kopa grošů českých dáti a nic víc, a stravný k tomu, což náleží.“⁴²

Z výše uvedeného vyplývá, že v některých městech bylo řemeslo mistra popravčího spojeno nejen s exekutivou, výkonem hrdelního trestu, nebo

⁴² Francek, J., Mistři ostrého meče, Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 5-6

i torturou, ale také s prací rasa – pohodného. Bez zajímavosti dozajista není ani sledovat vývoj jednotlivých dochovaných smluv s mistry popravčími – například již citovaná (byť jen ve zlomku) smlouva libáňská byla postupně měněna a doplňována – například v první polovině sedmnáctého století libáňským katům ukládala jednou do roka pohostit na vlastní náklady městskou radu a k Novému roku byl povinen podarovat každého z radních párem nových rukavic.

Platit svého vlastního kata, si nemohlo dovolit každé město – byla to věc poměrně nákladná (k odměnám katů se dostanu v dalších kapitolách své práce). Pokud město mistra ostrého meče nemělo, muselo si jej k provedení exekucí nebo tortury půjčovat. Ani to však nebyla „laciná“ záležitost. Město, které si takového kata půjčovalo, muselo zaplatit nejen jeho náklady, ale také jeho transport, včetně ozbrojeného doprovodu do města i zpět.⁴³

5.3 Plzeňští kati

Město Plzeň patřilo vždy k nejvýznamnějším městům království, o čemž svědčí řada privilegií a výsad, jež byla městu udělena. Není se tedy co divit, že i Plzeň měla velmi záhy svého mistra popravčího. O tom prvním toho mnoho nevíme. Netušíme kdy, jak a za kolik jej město najalo. Víme jen, že se jmenoval Jan a že byl roku 1557 ukamenován v Kladrubech po nepovedené popravě. Dalším, o němž se zachovaly historické záznamy, byl mistr popravčí, který zemřel při vlně cholery i se svými pěti dětmi. Jeho jméno se nedochovalo. Třetím v řadě byl pak mistr kat Jan Pavel Mur (záznam z roku 1685). O čtyři roky později se objevuje v záznamech popravčí Bartoloměj Kříček. U něj máme zmapovány i rodinu – syna Václava a dcery Alžbětu a Dorotu. Bartoloměj Kříček zemřel roku 1700, a protože jeho syn ještě nebyl zletilý, nemohl se ujmout otcova řemesla (tradičně se dědilo, neboť pro přijetí do jiného tovaryšstva byla zapotřebí bezúhonnost, a popravčí byli vždy považováni za osoby snížené). Na místo Kříčky tak nastupuje mistr popravčí Jan Huss – rod Hussů pak v Plzni vykonával řemeslo více než jedno století.

⁴³ *Francek, J., Mistři ostrého meče, Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 8*

Dalším z řady mistrů popravčích je Matěj Kaiser. Proč ho zmiňuji? U něj se totiž dochoval záznam jak o odměně, již pobíral od města, ale také jeho popravčí slib, který slavnostně složil 19. března 1814 na plzeňské radnici:

„Já Matěj Kaiser přísahám Bohu Všemohoucímu, že jako ustavený kat u plzeňského kriminálního soudu, pak jako pohodný slovutného města a panství Plzně budu vykonávati své povinnosti vždy věrně a svědomitě a vždy každou objevenou dobytčí nemoc ihned oznamovati; že každý obdržený rozkaz vyplním vždy dochvilně a poslušně; že nebudu u sebe trpěti žádnou podezřelou čeládku a že zejména policejní zákony ohledně omezení počtu psů, volně bez majitele pobíhajících, a jich utracování přesně vykonávati budu. K tomu mi dopomáhej Bůh.“⁴⁴

Jak z výše uvedeného vyplývá, v době najímání Kaisera nebyly popravky na denním pořádku (za dobu jeho působení vykonal jen tři), ale jednalo se spíše o práci pohodnickou. Tomu odpovídalo i ohodnocení mistra popravčího – protože se nepředpokládaly příjmy z poprav, byl městem zabezpečen takto: ročně dostával tři sáhy měkkého dříví na otop, čtyři strychy žita, osm metráků sena, šest metráků slámy. K tomu roční plat šedesát čtyři zlatých.

5.4 Nešikovní kati

Byť byl obvykle kat vybírán uvážlivě, našli se i takoví, kteří si ve svém řemesle nepříliš obratně počínali. Popravky se obvykle děly pověšením, stětím, lámáním kolem, upálením... Nejčastější však byly popravky prvními dvěma způsoby – pověšením, ještě častěji však stětím. Ne vždy ale vše „vyšlo“ jak by si kat i přihlízející přáli... Roku 1588 se na popravišti na pražském Pohořelci katovi nepodařilo ani třetí ranou stít hlavu vraha. Diváci, rozhořčení nad katovou neobratností, zaútočili na něj a jeho pacholky kamením. Situace byla tak vážná, že dokonce i přítomný rychtář se svými biřici musel narychlo opustit popraviště,

⁴⁴ Sokol, P., Hajšman, J., Po stopách plzeňské spravedlnosti, Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích 2010, s. 52

jestliže nechtěl, aby se hněv diváků obrátil i proti němu. Dva z katových pacholků takové štěstí neměli – rozlíčený dav je ubil k smrti. Za jiný příklad může sloužit příběh, jenž se stal roku 1636. Radní z Bojkovic na Moravě si pozvali kata z Uherského Brodu, aby sťal hlavu jistě Anně Krchňáčce (dlužno podotknout – trest oběšení byl pro ženy vyměřen jen výjimečně). Kat ale nevyčkal na pokyn rychtáře, přinutil odsouzenou pokleknout, máchl svým mečem, ale jeho rána nebyla vedena přesně. Hlava odsouzené po první ráně zůstala „na svém místě“, a tak se o to kat pokusil ještě třikrát. Když ani to se nepovedlo, vytáhl nůž a zbytek hrdla odřízl. Jak uvádějí dobové prameny, na tuto podívanou bylo až ohavno se dívati. Bojkovičtí konšelé pak poslali do Uherského Brodu na kata stížnost. K jejich velkému údivu jim však tamní konšelé odepsali, že kata trestat nebudou, protože prý jsou rádi, že vůbec nějakého, i když nešiku, mají.

Podobně zpackaná poprava proběhla i v jihočeském Bavorově. Roku 1743 zde prachatický kat stínal hlavu jistě Alžbětě Koršové, která byla odsouzena za vraždu dítěte. Také v tomto případě nebyla hlava oddělena první ranou. Katova matka se pak s omluvou obrátila na konšely s tím, že její syn je dosud velmi mladý a nezkušený. A vážení konšelé bavorovští, kupodivu, katovi neobratnost prominuli...

5.5 Když svoji popravu popisuje odsouzený

V plzeňských archivech se dočteme o případu opravdu zpackané popravy, jemuž se skoro nechce věřit – zápis o popravě sepsal totiž sám odsouzený... V roce 1618 přišel do Plzně šlechtic Jan Krištof Zouzar, který odsud chtěl odvést svoji sestru. Byl ale mylně považován za císařského zvěda a poslán do Stoda do vězení. Odsud byl za příslib, že opustí Čechy, propuštěn. To ale neudělal, vstoupil do služeb císařského vojska a jako voják byl také u Blatné zadržen a dopraven do Plzně. Odsud opět do Stoda a tady odsouzen k trestu stětím. Výkon rozsudku byl svěřen klatovskému popravčímu. Ten se také dostavil a den exekuce byl nařízen. Protože ani přímluvy Zouzarových vlivných přátel nepomohly, hotovil se k svému poslednímu pochodu. Byl položen do klády a pacholci a kněží ho odvedli k popravišti. Tam již bylo prostřeno černé sukno, „*pomodlil jsem se Psalms poenitentiales, pak jsem vyňal svůj facilet (kapesní šátek), sám jsem si ho složil*

a zavázal jsem si jím oči. Pak promluvil jsem ke svému okolí ... Pak jsem pravil katovi, jenž již za mnou stál: Mistře, pověz mi, jak mám držeti hlavu? Jelikož ale mluvení – nevím proč – bylo mu úplně zakázáno, neodpověděl kat, nýbrž dal soudci potřebné poučení.

Když jsem byl od soudce zvěděl přání popravčího mistra, roztrhl jsem si u krku – kleče, a se zavázanýma očima – kabát takovou prudkostí, že knoflíky z něho odlétly do zástupu diváků. Když jsem se takto připravil, obešel mě, jak jsem se pak dozvěděl, kat třikrát kolem, učinil za mnou znamení kříže nohou na sukňě, přesto však se neměl k dílu svému, takže jsem požádal kněze, aby se se mnou pomodlil. Kněz jal se modliti Pater noster, a když dospěl k „adventiat regnum tium“, dostal jsem dlouhou ránu do krku a kat vykřikl „Ježíši!“ Upadl jsem na levou stranu, přitom mi spadl šátek z očí na krk, zůstal však pevně svázaný. Když jsem takto ležel, stál kat – jak mi později řečeno – nade mnou. Komisaři a šlechta ho vyzvali, aby mne znovu řal, on však byl jako slepý a němý, takže ani neviděl, ani neslyšel, ani nevěděl, co si počítí. Jeho žena, která byla rovněž přítomna, napadla mě nožem, aby mi uřízla hlavu jako teleti. Nedovedla však dosti rychle šátek z krku mého odvázati, který jí v počínání jejím překážel. Řízla mne nejprve do hrtanu, pak do mě ještě několikrát bodla, aby mne dobila – jak je ještě na šestkráté probodnutém šátku patrné.

Já však jak jsem ucítil bodnutí, vzhopil jsem se, vrhnul jsem se na katovu ženu, která mne opustila a se svým mužem uprchla. Lid, který mne viděl vstáti, stejně jako kněží, z nichž jeden, jménem M. Bílek z Chotěšova, hned do mdloby upadnul – ustupovali přede mnou bázlivě jako před nějakým duchem. Bezděčně šel jsem za lidem a tak jsem nahodile vešel do domu, kam se většina šlechty uchýlila. Jak mne spatřili, že jsem převrhl rakev, pro mne připravenou a přicházím k domu, kam se uchýlili, prchli z přízemku do horních pokojů ...

... krev ze mě stříkala jako z nějaké kašny a hlava mi na levém rameni úplně ležela, vracel jsem se na popraviště a prohlížel jsem si sukno i místo, kde jsem měl

zemřít. Po chvíli přišly dvě neznámé ženy...ty se mne ujaly, vedli mě do jednoho domu, položily mě na zem a pokusily se zastaviti mi krev...⁴⁵

Záznam o této popravě se dochoval díky tomu, že Zouzar nebyl omilostněn, ale podařilo se mu po krátkém zatčení prchnout do Bavor, odkud se dostal pak zpět do Vídně, kde předstoupil 11. května před císaře Františka III., kterému svůj příběh vyprávěl – a následně vyšlo jeho líčení i tiskem formou letáku.

5.6 Kati jako léčitelé – znalci anatomie lidského těla

Středověcí lékaři to měli těžké – v přísaze, již skládali, se zavazovali na straně jedné vykonávat lékařské úkony ve prospěch nemocného, že mu záměrně neublíží, ale současně s tím slibovali, že nebudou lidské tělo řezat, že tuto činnost přenechají mužům, kteří takové řemeslo provozují. Pokud bylo k léčení nemocného takového postupu potřeba, měl jej lékař pouze doporučit – nikoliv provést. Mohl dohlížet. Jasná zmínka o první pitvě je ona známá pitva páně Jesenského, osobního lékaře Rudolfa II., o němž Mikuláš Dačický z Heslova ve svých Pamětech píše: „*V Praze nějaký doktor, medicus přespolní, chtěje dokonale zvědět o přirození a oudech člověka, vyžádal na právní vrchnosti jednoho zločince k smrti ortelovaného a jedem jej usmrtivše, všechny oudy jeho pořezal a otevřel, a jak co v těle leželo, zvláště žíly, spatřil. Kteréžto umění medicí anatomací (= anatomii) jmenují.*“⁴⁶

To, co roku 1600 vyvolalo dobovou senzaci se všemi pozitivními i negativními reakcemi, znali mistři ostrého meče již dávno. Právě oni měli ke „studiu lidského těla“ dostatek prostoru – nejen na popravištích, ale zejména v mučírňách. Řada z nich dovedla své umění „vyslýchat“ k dokonalosti – ale mnoho z nich užilo svých znalostí i k účelu opačnému, vpravdě bohulibému – k léčení. Jejich doménou byly všeobecně především zlomeniny a vykloubeniny. Ale ani se zuby či nejrůznějším šitím si starosti nedělali. V krajních případech prováděli

⁴⁵ Sokol, P., Hajšman, J., Po stopách plzeňské spravedlnosti, Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích 2010, s. 61-62

⁴⁶ Francek, J., Mistři ostrého meče, Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 9

i amputace. Ano, zní to podivně, ale je to tak – ostatně dokládá to i v kronikách dochovaný případ Matěje Dušinského z Pardubic z roku 1582 (!), který „...sobě nohu nastudil, takže jest mu se zapálila. I majice on s ní trápení a bolest velikou, žádal jest purkmistra a pánův proboha, aby jemu ta noho, kteráž se zapalovala, od mistra popravního uřata byla.“⁴⁷ A stalo se. A to, že mistři katovského řemesla byli mnohdy slovnější coby ranhojiči, svědčí i pražský katovský mistr Václav Lejšner, jehož služby na konci sedmnáctého století často vyhledávali, a radu prosili i františkáni od sv. Jakuba. Jejich kvardián P. Antonín Cimburk píše 24. srpna 1685: „... v rozličných neduzích k němu z důvěrnosti chodívali, jímžto on často a šťastně pomáhal a vytknuté neb zlámané oudy napravoval, léčil a hojil.“⁴⁸ Ne vždy ale byla léčitelská kariéra mistrů ostrého meče přijímána dobře – tak například zdatný a úspěšný popravčí pardubický Jiří Zelinger byl dokonce stížností tamních ranhojičů před městskou radu povoláván, neboť svým uměním ranhojiče o výdělky připravoval. Naštěstí pro Pardubické – radní stížnost zamítli. Stejně jako jinou stížnost felčara z Chlumce nad Cidlinou – ten se dokonce i s nelibou odpovědí od obce i sousedů potázal, neboť mu doporučili: „...aby raději v jiných věcech nějaký svůj kunst provedl, že koho nač hojí, že žádného vyhojiti nemůže a komu pouští žilou, že mu dvakráte nebo třikráte píchá, až mu lidé v rukou umdlévati musejí.“⁴⁹

5.7 Plzeňská casa tortis - katovna

Katovny, příbytky katů a jejich rodin, byly nejčastěji stavěny na okraji měst, mnohdy i za jejich hradbami. Popravčí, jako osoby snižené, pak měli vymezen vstup do města jedním jediným místem (brankou, kterou se obyčejní lidé neodvážili užívat). Ale nemuselo jít jen o přístup do města – ale i do kostelů. Třeba plzeňští kati směli do chrámu na náměstí vstupovat jen severním, malým vstupem.

Katovny se obvykle do dnešních dnů nedochovaly (výjimkou jsou snad jen ty v Litoměřicích a Brandýse nad Labem). Ani ta plzeňská neodolala času. Dlouho se tak nevědělo, kde stávala. Hrubě umístil plzeňskou casa torus ve svém

⁴⁷ Francek, J., Mistři ostrého meče, Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 30

⁴⁸ *tamtéž*, s. 48

⁴⁹ *tamtéž*, s. 50

cestopise Josef Strnad roku 1417, na něj pak navázal poněkud přesněji Fridolín Macháček, který při tvorbě místopisu města Plzně narazil na existenci malé, úzké uličky na konci Solní ulice (jmenuje se tak dodnes). Právě na konci této malé uličky (dnes volné prostranství naproti pedagogické fakultě) stávala plzeňská katovna. Katovna, dům s číslem popisným 19 stál samostatně na konci katovské uličky tak, že se ani jednou zdí nedotýkal zbylých staveb „pocitivých sousedů“ - to by bylo naprosto nepřipustné! Dům byl jednopodlažní, s kuchyní a pecí na chléb, obytnou světnicí, komorou, na dvoře pak se stájí a chlévem. V okolních domech žila jen chudina a Židé.

Budova byla po smrti Matěje Kaisera, plzeňského kata, o kterém jsem psal, dána do veřejné dražby. Byť budova s pozemkem byla oceněna na 1500 zlatých a její vybavení na 1563 zlatých, prodala se 12. prosince 1831 jen za 1563 zlatých a 12 krejcarů. Novým vlastníkem se stal Matěj Bruj, který následně prodal nemovitost své dceři a jejímu muži. Ti přikoupili kus dalšího pozemku a roku 1854 prodali celek sládkovi Emanuelu Langovi, který nechal katovnu zbořit a na jejím místě postavil nárožní dům.

5.8 Popravčí meče plzeňské

Popravčí a jejich meče k sobě neodmyslitelně patří, nejinak tomu bylo u těch plzeňských. Popravčí meče v drtivé většině byly dvouruční, pro větší účinnost a možnost užití větší síly. Byly většinou s metr dlouhou oboustrannou čepelí s tupou špičkou (ostrá špička by byla k ničemu). Rukojeť bývala povětšinou dřevěná, omotaná látkou či kůží, na konci ukončená jednoduchou hlavicí. Záštitá meče pak byla jednoduchá, přímá nebo prohnutá.

Čepele mečů bývaly většinou zdobeny různými rytinami nebo nápisy – bývaly tu vyryty obrázky kol na lámání kostí, šibenice – nebo ženské postavy s váhami symbolizujícími spravedlnost. Jindy byly na mečích nápisy – jako na tom klatovském, kde bylo vyryto: WAN ICH DAS SCHWERT THUE AUFHEBEN SO WŮNSCHE ICH DEM ARMEN SÜNDER DAS EWIGW LEBEN (Kdykoliv pozvednu tento meč, přeji ubohému hříšníkovi věčný život.) Na druhé straně

čepele je pak nápis: DIE HERREN STEUREN DEM UNHEIL, ICH EXOQWIRE IHR URDHEIL (tedy: Páni zabraňují zlu, já vykonávám jejich rozsudek.)⁴⁹

Jak jsem již uvedl, byla katovna včetně jejího vybavení prodána v dražbě po smrti Matěje Kaisera. Některé věci z katova majetku se pak dostaly oklikou do majetku města, odkud je purkmistr František Wanka prodal majiteli kočovné boudy s raritami, protože podle mínění purkmistrova dělaly městu jen ostudu. Tak se zřejmě „ztratil“ z města i plzeňský popravčí meč se symboly klíčů. Do dnešních dnů je ve sbírkách plzeňského muzea uložen (kromě palečnic a vypalovacího cejchu) popravčí meč bez jakékoliv výzdoby. Pokud jsou historické zprávy věrohodné, musely tedy existovat minimálně dva popravčí meče plzeňské...

5.9 Co a za kolik - ty zaplat' životem – a ty penězi

Po dlouhá desetiletí nebyl stanoven žádný oficiální „ceník“ služeb mistrů ostrého meče. První zmínku o úpravě platů nalézáme až ve Vladislavově Zřízení zemském – v článku 542 (zde se dočteme, že kat má při popravě několika zločinců dostat od prvního kopu grošů, od ostatních pak po půl kopě). I tak ale mnozí kati nejednoznačný systém zneužívali a neúměrně navyšovali ceny svých služeb. Plat kata sestával ze dvou či více „složek“ – dostával stálý roční plat od města – nijak závratný. Pak si účtoval každý kapitální trest (dekapitace = stětí) a také provedení tortury – výslechu. Nadto si každý přivydělal nějaký groš jako ranhojič či (jak dokládají kroniky) i zpracováváním zvířecích kůží. Situace to byla neúnosná, a tak na konci sedmnáctého století musely nejvyšší zeměpanské orgány přistoupit – dnešní terminologií – k regulaci cen. Na základě císařského reskriptu ze září 1682 vydali místodržící 5. února 1683 nařízení, jež rozeslali městům. V úvodu tohoto nařízení se říká, že mistři popravní: *„... plat svůj za skutečné trápení a odpravování odsouzených zločinců, jako i také za čekání a na cestu neb výpravu vynaložených outrat nad slušnost natahují a tím, co slušného jest, pokojiti*

⁴⁹ Sokol, P., Hajšman, J., Po stopách plzeňské spravedlnosti, Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích 2010, s. 46

*se dáti nechtějí, skrze což při tomto vůbec vědomým nedostatku peněz mnohá hrdelní zavinění bez trestání zůstávají.*⁵⁰

V další části nařízení pak s přihlédnutím k rakouským a německým právním normám a zvyklostem stanovují maximální sazby za jednotlivé úkony mistrů katů:

*„Když se zločinci k pohrůzce nastávajícího jemu trápení mistr katovní s nástroji k trápení příslušejícími představí, 1 kopy, od palečnic 35 krejcarů, od trápení neb mučení buďto ohněm neb zsucha bez ohně 2 kopy.*⁵¹

Pět kopami měla být oceněna poprava oběšením, stětím, zahrabáním zaživa a probití srdce kulem. Na šest kop pak přišlo upálení, čtvrcení lámání kolem, vpletení do kola, nebo vytažení jazyka týlem. *„Kdyby který zločinec předně koňmi smejkán, neb z něho řemeny řezány aneb kleštěmi trhán, potom upálen, nebo v kolo lámán býti měl, tehdy nemá býti mistru popravnímu dáno více než toliko osm kop,*“ vypočítává se dále v nařízení místodržících.

Další sazby určuje pak pro případ, že by zločinec měl být v rámci trestu vyveden z města bez mrskání – 35 krejcarů, s vymrskáním ale už dvě kopy. Vypálení cejchu bylo za jednu kopy, za dvojnásobek pak uřezání uší a nosu, utětí ruky, utržení prstů kleštěmi nebo oslepení.

5.10 Hrdelní řád Josefa I. – celistvý sazebník

V roce 1707 byl vyhlášen hrdelní řád Josefa I. (Constitutio criminalis Josephina) - nadále měly působit pouze ty hrdelní soudy, které dosud vykonávaly svou činnost na základě zvláštního privilegia, léna či starého obyčeje. Jejich povinností bylo stíhání zločinců, jejich zatýkání a vyšetřování, vyhlašování rozsudků apelačního soudu a péče o výkon trestu. Každý hrdelní soud měl mít předsedu a alespoň devět přísedících, kteří znali hrdelní řád a byli schopni objektivně a spravedlivě soudit. Soud měl vydržovat i přísedícího písaře a kata a pečovat i o popraviště a pranýř.

⁵⁰ Francek, J., Zločin a trest v českých dějinách, Vydavatelství Rybka Publishers, Praha 2002, s. 36

⁵¹ *tamtéž*, s. 37

Protože městské soudy nebyly převážně schopny plnit beze zbytku zásady tohoto řádu, diskutovalo se v průběhu první poloviny 18. století několikrát o jeho reorganizaci. Ta byla vyhlášena 15. července 1765 a publikována 19. srpna 1765. Na jejím základě došlo k podstatnému snížení počtu hrdelních soudů - z původních 383 registrovaných jich zůstalo jen devětadvacet. Některým byla odňata hrdelní jurisdikce v rámci josefínských reforem, a tak na konci 18. století existovalo v Čechách jen devatenáct hrdelních soudů.

Na sklonku šedesátých let byl vydán hrdelní zákoník Marie Terezie (Constitutio criminalis Theresiana), ale tato právní norma byla již zastaralá v době svého vzniku, zachovala kruté tresty i útrpné výslechy. Do tortury se pokusila vnést systém utřídění jejích stupňů, popisem aplikace i zobrazením mučících nástrojů v příslušných rozměrech.⁵²

Skutečným pokrokem v duchu osvětského absolutismu byl teprve Všeobecný zákoník o zločinech a trestech za ně císaře Josefa II. z roku 1787. I když se z feudálních trestů zachovalo jak bití, tak k vypalování cejchů, tak tento zákoník nemá již charakter pomsty, ale má sloužit k převýchově pachatele.

Jaroslav Pánek vypracoval klasifikaci trestních činů⁵³ a rozdělil je do osmi skupin:

1. Činy proti oficiální ideologii - kacířství, rouhání, čarodějnictví, magie, poškozování církevních symbolů (svatokrádež), urážka duchovenstva - s jejich postihem se setkáváme ve větší míře až v pobělohorské době, protože násilná rekatolizace s sebou přinášela četné konflikty. Lidé, kteří vystoupili proti katolicismu, byli trestáni obvykle několikatydenními až několikaletými nucenými pracemi. Čarodějnictví - bylo posuzováno poněkud přísněji, v Koldínově zákoníku o něm čteme: „*Magia sive sortilegium, to jest čarodějnictví a všelijaká jiná škodná kouzla, kterážto pokutou meče aneb upálením ztrestána býti mají.*“⁵⁴

⁵² Malý, K., České právo v minulosti, Praha, 1995, s. 145-147

⁵³ Pánek, J., Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách, ČsČH 32, 1984, s. 712-713

⁵⁴ Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s jejich summou od Mr. Pavla Kristiána z Koldína (ed. J. Jireček), Praha 1876, s. 335

2. Činy proti panovníkovi a státnímu zřízení - urážka panovníka, urážka zeměpanských institucí a úředníků, zrada, spolupráce s nepřítelem, odmítání vojenské služby, dezerce, zakázaný pobyt na státním území - objevují se v písemnostech hrdelních soudů ojediněle, větší zastoupení mají činy proti pozemkové vrchnosti - patří mezi ně lesní, vodní a polní pých a také zbíhání poddaných z panství.

3. Perzekuce romských kočovníků.

4. Činy proti místní (městské a vesnické) administrativě - urážka městské rady, neposlušnost vůči místním úředníkům, napadení, zabití nebo zranění místního úředníka, urážka cechovní organizace, nedbalosti při výkonu služeb obci, násilnosti v městském vězení, útěk z vězení.

5. Činy proti životu a zdraví - rozlišujeme mezi neúmyslným zabitím a úmyslnou vraždou, tzv. mordem. Infanticidium - jinak „zahubení svého neřádně nabytého plodu“ - bylo přísně stíháno, tehdejší právní normy infanticidiem chápaly jak potrat, tak i zabití novorozeněte. Taková delikventka byla téměř vždy s'ata a po vložení do hrobu jí kat ještě probodl srdce kulem.

6. Činy proti majetku - loupež, zhárství, krádež, napomáhání při majetkové trestné činnosti, falšování, podvod, bezděčné způsobení majetkové škody.

7. Činy proti cti - křivé obvinění, urážka soukromé osoby.

8. Činy proti mravnosti - sodomie, incest, cizoložství, smilstvo, prostituce, hazardní hry.

Na počátku osmnáctého století upravil celou škálu trestů, mučení i poprav nově hrdelní řád Josefa I. – dlužno podotknout, že sazby za výkony notně „podražily“. Dočteme se v něm, že například: *„Od dotazu strašného neb představením jeho se všemi k mučení patřícími nástroji jeden zlatý, dvanácte krejcarů. Od přišroubování palečnic neb šněrování třicet šest krejcarů. Od skutečného zmučení, nešť se stane s ohněm inklusive nebo exklusive, tj. byť by zločinec s ohněm neb bez ohně, jenž poslední stupeň jest, mučen byl, dva zlatý, dvaceti čtyry krejcarý. Když ženská osoba pro těžké prohřešení předně s'ata, do hrobu vložena, kulem skrze srdce probita a tak zahrabána bývá, šest zlatých. Když*

zločinec zaživa spálen, zhůry dolů neb zdůli nahoru, kolem zaživa lámán aneb čtvrcen bývá, sedm zlatých.“ Hrdelní řád upravil i cenu nejčastěji prováděných poprav – od meče šest zlatých, od provazu to samé.⁵⁵

Jak vidno, Hrdelní řád notně navýšil odměny katů – a to, co bylo po staletí patrné, nyní bylo očividné – mistři popravčí patřili k zámožným obyvatelům. Snad jen pro srovnání – v roce 1706 si podle dochovaných záznamů vydělával například tesař kolem 9 krejcarů, zedník 24 krejcarů denně. Kráva stála sedm zlatých, boty jen 48 krejcarů ... Finanční zajištění katovského stavu dokládá i řada příkladů, kdy se mistr popravčí stal zámožným mužem – který dobře investoval, nebo se naopak věnoval sběratelské činnosti. To je případ posledního chebského kata Karla Husa (1761-1839). Živnost v Chebu převzal po svém strýci. Brzy poté se také začal (vyjma léčitelství) zajímat o starožitnosti, mince, nerosty, kuriozity. Za více než čtyřicet let své „aktivní služby“ nashromáždil významnou sbírku, kterou chodili obdivovat nejen chebští, ale i lázeňští hosté – mezi nimi třeba i Johan Wolfgang von Goethe. V roce 1828 převzal Husovu sbírku další vášnivý sběratel – kníže Metternich, který ji umístil na svůj oblíbený zámek v Kynžvartu – a Karla Husa po jeho odchodu do výslužby zde jmenoval doživotním kustodem knihovny a muzea.

⁵⁵ Francek, J., *Mistři ostrého meče*, Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice 1995, s. 32

6 MÍSTA KAPITÁLNÍCH TRESTŮ

6.1 Šibenice

Dny, v nichž byl trest smrti vykonáván, vybíraly soudy uvážlivě – na dny volna, kdy se exekuce mohlo zúčastnit co nejvíce obyvatel. Důvod byl nasnadě – zastrašování, prevence, ukázka moci.

Popravovalo se na zvláštních místech, k tomu určených. Šibenice obvykle nebyla budována přímo v městě (i když i takové bychom našli). Bývaly to zděné stavby s vysokou podezdívkou, uvnitř „duté“. Do prostoru pod šibenicí se dalo vejít dveřmi. Tento prostor sloužil jako pohřebiště popravených. Do současné doby se zachovalo kamenné zdivo jen na popravišti v Bečově nad Teplou, Horním Slavkově a v Železném Brodu. Pokud město nemělo peníze na stavbu šibenice, věšelo se třeba na stromě – tak tomu bylo ve Švihově, kde se věšelo na hrušce, nebo v Chocni, kde ke stejnému účelu sloužila bříza. V Chlumci měli dub – ten ale časem narostl tak, že bylo těžké na něm hrdelní trest vykonávat a tak napsal chlumecký hejtmán Zikmund Bořanovský z Bytýšky roku 1601 České komoře žádost na povolení postavit šibenici: „Nemálo lotrovstva opět povstává, a když kterého mi právo k provazu odsoudí, není ho kde dáti uvázati. Předešle na dubě to se vykonávalo, a ten dub již tak vysoko větve má, že k nim žebřík nedostane.“⁵⁶

Trest stětím byl ukládán zejména v letních měsících – důvody byly dva. Prvním bylo tvrzení, že provazy ze šibenice, části oblečení oběšenců, či jiné „talismany“ na místech popravky kouzelníci sbírají a dále s nimi obchodují, či ke svému čarování používají. Druhý byl ryze praktický – oběšenec se obvykle nechával pro výstrahu na šibenici viset řadu dnů-týdnů. A to i v teplých letních měsících, kdy se pak strašlivý zápach do kraje linul.

⁵⁶ *Francek, J.*, Zločin a trest v českých dějinách, Vydavatelství Rybka Publishers, Praha 2002, s. 42

6.2 Praze jedno místo nestačilo

Asi nejslavnějším popravištěm v Praze bylo staroměstské, jihozápadně od vrchu Žižkova (mezi dnešními ulicemi Italskou a Husitskou). Na starých vyobrazeních Prahy nalezneme v těchto místech malý pahorek se zakreslenou šibenicí.

Pahorek byl vzdálen asi 1000 metrů od hradeb Starého Města, což byla dostatečná vzdálenost k tomu, aby pach z rozkládajících se těl neobtěžoval pražské obyvatelstvo. Nebylo to však zas tak daleko, aby se Pražané nemohli dojít podívat na některou ze zdejších exekucí.

Kolem roku 1600 však dosahovala zločinnost v Praze už takových rozměrů, že musely být jednoduché dřevěné šibenice postaveny i na Staroměstském náměstí, Malostranském rynku a také na Koňském trhu (nynější Václavské náměstí). Mnozí lupiči a vrazi rudolfinské éry na těchto šibenicích opravdu skončili, přesto se ale z dochovaných dokumentů nezdá, že by tehdy zločinnost v hlavním městě nějak významně poklesla. Staroměstská šibenice byla posléze roku 1650 stržena a přenesena na pustý vltavský břeh, na místo zvané Rejdiště. Ostatní druhy poprav se ale i nadále prováděly pod Žižkovem.

6.3 Pranýře – místa hanby

Na rozdíl od šibenic a popravišť byly pranýře stavěny na náměstích – na nejfrekventovanějších místech měst. Známý jsou pranýře několika typů – od železného obojku připevněného ke zdi radnice, kostela, či jiné veřejné budovy, přes dřevěný kůl, kamenný sloup (nejčastější formy) až po stylové konstrukce (např. klece). Zajímavé je, že na Moravě a v Pošumaví byly pranýře (sloupy) obvykle stavěny velmi vysoké – i devět metrů nebylo výjimkou. Jinde byly pranýře podstatně nižší. V řadě měst měli pro trestání nepoctivých pekařů a řezníků koše, které byly následně i s odsouzeným zavěšeny nad vodou.

Na pranýři stával odsouzenec zpravidla o trzích, kdy byla frekvence místa s pranýřem nejvyšší, na hlavě míval potupnou masku, nákrčník či obojek, v ústech hrušku. Někdy míval na krku zavěšenu tabulku s krátkým, výstižným popisem provinění. Byl-li to zloděj, mohla být u něho umístěna i věc, kterou ukradl.

Vzhledem k tomu, že pranýř byl místem hanby, bylo poctivým, bezúhonným občanům zakázáno dotýkat se tohoto místa. Což způsobovalo problémy zejména v případě nutnosti oprav. Tehdy musela být celá věc pojata ceremoniálně za účasti konšelů a rychtáře. V osmnáctém století ustoupily pranýře mariánským sloupům. Všeobecně pak byly odstraněny v rámci josefínských reforem.

6.4 Plzeňská šibenice

Zatímco většina velkých měst měla jasně dané místo poprav, které se podařilo jasně určit a dohledat, v případě Plzně je to složitější. První dochovaný záznam o plzeňské šibenici máme v listině z 22. března 1377, kde najdeme zmínku „pod šibenicí, ležící mezi řekou farářovou a řekou Mikuláše z Týna“. Tento text tak jasně odkazuje na místo nedaleko Plzně, na ves Týnec, která stávala nad řekou Mží před jejím soutokem s Radbuzou. Další zmínku o místě šibenice najdeme v tradované pověsti o oběšení sedláka Bernarda Češíka dne 9. července 1742 naproti kostelu Všech svatých, který stával na vrchu Stráž (Mikulka), a to za to, že saským vojákům vyzradil počty plzeňské vojenské hotovosti i nejsnazší přístup do města. Je to pověst, takže na její historickou věrohodnost příliš spoléhat nelze. Co však jisté je, že právo výkonu poprav bylo Plzni uděleno privilegiem Václava IV. již 22. července 1381. V listině, která je dodnes v plzeňském archivu k vidění, se píše, že král svěřuje „*rychtáři, přísežným a měšťanům města Plzně úřad poprav v kraji Plzeňském*“ a dále pak v souvislosti s tím nařizuje „*všem úředníkům a popravcům Království českého, aby je ve vykonávání tohoto úřadu podporovali*“⁵⁷. Udělení tohoto privilegia neznamena jen posílení postavení města Plzně v království, ale zejména to, že v této době již Plzeň musela mít místo vykonávání kapitálních trestů. Po celé 15. a 16. století historické prameny mlčí o místě šibenice. Dá se tedy předpokládat, že k výkonu trestu smrti bylo užíváno více míst. Jasnou zprávu o poloze plzeňské šibenice nacházíme až na kresbě Jana Willenberga z roku 1602, který si pro svoje vyobrazení města zvolil jiný úhel, než bylo dosud zvyklostí – rozcestí severozápadně od města. Právě na jeho kresbě je

⁵⁷ Sokol, P., Hajšman, J., Po stopách plzeňské spravedlnosti, Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích 2010, s. 88-89

šibenice v pravém dolním rohu jasně patrná. Zděná stavba, zřejmě čtvercového půdorysu, se čtyřmi pilíři. Podle známých faktů je to zřejmě zachycení poslední – brzy poté byla šibenice zničena na příkaz Mansfelda, který Plzeň obléhal a dobyl. Ten nechal postavit šibenici novou – a na ní pak nechal oběsit plzeňského kata. Jaký paradox. Další důležitou zmínku najdeme v roce 1678, kdy Plzeň získává od Leopolda I. Habsburského povolení ke stavbě nové šibenice. Od té doby měla Plzeň šibenici tvořenou třemi kamennými sloupy, nad nimiž byly položeny dřevěné trámy.

6.5 Stínadla – to není jen Foglar

Právo hrdelní bylo spojeno s výkonem exekuce nejvyššího trestu. K tomu většinou sloužila šibenice nebo stínadla. Zatímco šibenice nebyla pro město nijak finančně náročná, stínadla si mohla dovolit jen bohatá města. Zatímco šibenice byla jakýmsi univerzálním místem pro výkon poprav (ať již oběšením nebo stětím), stínadla byla určena jen pro lámání kolem a stětí. Může se to na první pohled zdát nelogické, ale musíme vzít v úvahu, že na popravišti končili život nejen lapkové, loupežníci a mordci ze spodiny společnosti, ale také lidé s vyšším postavením. Právě pro ty byla poprava na stínadlech jakýmsi vyjádřením jejich společenského postavení. Navíc změna trestu z oběšení na stětí byla po celou dobu středověku chápána jako projev milosti!

Stínadla byla kruhová či pravoúhlá – záleželo na lokálních zvyklostech. Vždy to ale byly stavby pevné, zhruba dva a půl až tři metry vysoké, aby měl přihlížející dav co „nejlepší výhled“ na exekuci. Do většiny stínadel se vcházelo bočním, uzamykatelným vchodem (jen některá měla schodiště u obvodové zdi). Součástí plochy stínadel byly většinou i kříže či jiné sakrální stély apod. Popravení pak byli velmi často pohřbíváni přímo v rámci stínadel, nebo v jejich těsné blízkosti. Stínadla známe z Prahy, Litoměřic... V Plzni se o tom, zda stínadla byla či nikoliv, vedou spory. Na některých historických vyobrazeních je v prostoru u Malické brány (na uměle vytvořeném ostrově řeky, u uměle vytvořeného náhonu Soukenická valcha) jasně vidět nízká kruhovitá stavba, která silně připomíná stínadla. Bohužel v historických pramenech najdeme jen nepřesné zmínky.

6.6 Mučení a tortura

V Českých zemích se tortury užívalo od čtrnáctého století. Zásady tortury shrnul ve svém městském zákoníku Pavel Kristián z Koldína, který však velmi moudře zhodnotil, že: „...mučením a trápením ne vždycky se má věřiti: také ne vždycky ovšem hned věřiti. Právo zajisté útrpné jest věc nejistá, nebezpečná, kterážto pravdu častokráte zklamává.“⁵⁸

V Koldínově zákoníku se také dočteme, že osoba mučená nesmí být mučením zmrzačena - aby ten, kdo byl mučen, ať je vinen či nevinen zůstal po mučení zdrav. Toto humanistické pojetí tortury a výslechu je z pohledu dnešního jasné a pochopitelné, domnívám se však, že v dobách, o nichž píší, nebylo pro tyto myšlenky mnoho pochopení u mistrů katů ... Dále byl v tomto zákoníku stanoven okruh osob (obviněných), na nichž tortura uplatněna býti nesměla: „K mladšímu osmnácti let mužského pohlaví a děvečce patnácti let útrpným právem přikračovati se nemá, ani k ženě těhotné, lečby šest nedělí vyležala.“⁵⁹

Léta Páně 1584 vyšel v Praze ještě Traktát o tázání aneb právu útrpném, který přeložil z němčiny Daniel Adam z Veleslavína. Dalším krokem v právním vymezení tortury a výslechu byl Nový hrdelní řád, který roku 1656 vydal císař Ferdinand III. Nový hrdelní řád, který však neplatil pro území Čech. Proto byl císařem Josefem I. vydán s platností i pro české země *Constitutio criminalis Josephina* (roku 1707 německy, o rok později česky). Právo útrpné (mučení) v něm bylo rozděleno na pět stupňů, které mohl mistr kat užít při výslechu obviněného:

1. vazba nebo šněrování
2. použití palečnic
3. španělské boty
4. žebřík

⁵⁸ Francek, J., Zločin a trest v Českých dějinách, Vydavatelství Rybka Publishers, Praha 2002, s. 45

⁵⁹ Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s jejich summou od Mr. Pavla Kristiána z Koldína (ed. J. Jireček), Praha 1876, s. 392

5. pálení ohněm

Vzhledem k tomu, že Josefovým zákoníkem nebyla upravena ani doba (délka) mučení, a soudci tak mohli postupovat dle vlastní libovůle, vydala císařovna Marie Terezie 31. 12. 1768 nový trestní řád Útrpné a hrdelní právo Marie Terezie, zvaný (či známější) Theresiana. Došlo tak ke sjednocení mučicích postupů (musely být prováděny stejným způsobem) a byly podrobně popsány na pětáctyřiceti kresbách. Některé mučení se přestalo používat. Stanoveny byly čtyři stupně mučení:

1. použití palečnic
2. šněrování rukou
3. natažení na skřípec, žebřík
4. pálení nataženého těla ohněm

Španělské boty (k drcení holenních kostí) byly používány jen výjimečně a jen u mužů. Doba mučení byla stanovena vždy na patnáct minut, poté muselo být přerušeno. Mučeny nesměly být osoby pod 14 a nad 60 let věku, těžce nemocné, duševně postižené a těhotné ženy (až po šestinedělí). Mučení nesměli být ani šlechtici (kromě vlastizrádců). K mučení může být vydán jen ten, komu hrozí trest smrti. Nutná byla přítomnost ranhojiče (mohl mučení přerušit, zastavit). Zákoník vymezil i trest smrti (setnutí, oběšení, upálení – čarodějnic).

Ze zákoníku však i přes jeho „modernost“ vládly rozpaky (mučeno jen 30 lidí ročně). Dne 3. ledna 1776 bylo mučení zcela zrušeno. Na konci 18. století existovalo v Čechách jen devatenáct hrdelních soudů.

7 ZÁVĚR

Právo na území zemí Koruny české bylo historicky dvojího, posléze trojího druhu: právo státní (vladařské), právo církevní (tradiční) a posléze přibýlo i právo městské, nejmladší. Právě ono ale znamenalo značný posun v konstituci práva na našem území, neboť se postupně začalo silně vymezovat vůči právu vrchnostenskému (státnímu).

Byť se zprvu městské právo u nás vyvíjelo různě – existovala dvoukolejnost práva saského a švábského zrcadla, došlo nakonec k jeho (na svoji dobu) velmi moderní kodifikaci prací Kristiána z Koldína. Jeho Městská práva dala základ budoucí úpravě práva jak v Čechách, tak na Moravě a Slezsku. Jeho kodex byl natolik brilantní, že mnoho jeho částí vydrželo až do josefínské rekodifikace!

Rozvoj práva byl velmi úzce spjat s rozvojem městských sídel a jejich postupnou snahou o samostatnost v rámci samosprávy. Rozdělení státní správy a samosprávy městům přestávalo vyhovovat, stále častěji docházelo k pokusům o převzetí rychtářských pravomocí (rychtář byl jmenován králem, coby jeho zástupce a vykonatel vůle). Klasicky lze tento boj o právní moc dokumentovat na příkladu Plzně, kde docházelo v rozmezí několika málo let k silným tlakům ze strany měšťanů na rychtářské právo. Když se nepovedlo jeho „násilné“ převzetí, zvolili Plzeňané cestu výkupu - právo od rychtáře vykoupili.

Neoddělitelnou součástí městské správy ale nebyli jen radní (konšelé), primasové či rychtáři. Jako poslední výkonný článek zde byli popravčí, mistři ostrého meče. Ne každé město si je mohlo dovolit, ale každé město, které získalo privilegium hrdelního soudu, je potřebovalo. Proto tam, kde si kata nemohli dovolit, museli si ho za poplatek půjčovat „od sousedů“. Popravčí tak patřili k městu stejně, jako v dnešní době městská policie. I oni dohlíželi na pořádek ve městě (jak dokládá slib jednoho z plzeňských katů), trestali drobné prohřešky a vykonávali tresty uložené městskou správou. Jejich práce je dodnes vnímána jen jako exekutiva – jako vykonávání kapitálních trestů a mučení, ale v mé práci jsem se našel ukázat i druhou stranu jejich práce, i jejich nelehké společenské postavení, které je řadilo na úplný konec společenského žebříčku.

Středověk rozhodně nebyl z dnešního pohledu dobou idylickou, ale z hlediska místní správy velmi významnou. V této době se konstitovala práva měst, práva samosprávy, vzájemné postavení vrchnostenské státní správy a městské samosprávy. Tedy oblast práva, která je i dnes velmi aktuální. I dnes dochází k tlakům místní správy na stát o co největší kompetence, pravomoce. Snad i proto je důležité vědět a znát, jak se městské právo vyvíjelo, jak vznikalo a na jakých základech. Je to dobrá škola i pro nás, civilizaci třetího tisíciletí ...

8 CIZOJAZYČNÉ RESUMÉ

The right to the Czech lands was historically double, then three kinds: the right state (Regent), the right church (traditional) and then added the right city, the youngest. But it just meant a significant shift in the constitution of law in our country, as it gradually began to strongly define suzerain (state) law.

Although the city initially developed right here in different ways - there was a double-track right of the Saxon and Swabian mirror was eventually to it's (for its time) very modern codification work of Krystyán Koldín. The law gave the city a basis for future adaptation laws as in Bohemia and Moravia and Silesia. The code was so brilliant that many of its parts lasted until the recodification of Josephine!

A development right was closely linked with the development of urban settlements and their gradual pursuit of independence within the government. Distribution of state and local government ceased to conform to the cities, there are increasingly attempted takeover reeve's powers (magistrate was appointed king, as his representative and will executor). Classically this can be a struggle for the legal power to document an example of Pilsen, where there within a few years of strong pressure from aristocrats to reeve's law. When he failed his "violent" takeover Pilseners chose the path to purchase - right from the magistrate redeemed.

An integral part of the city administration but were only councilors (aldermen), Primarchs or magistrate. The last article there were powerful executioner, masters of sharp swords. Not every city can afford them, but every city that gained the privilege of a capital trial is needed. Thus, where the executioner could not afford, they had to borrow it for a fee "from the neighbors." The executioner and belonged to the city as well as the city police today. And they supervise in order (as evidenced by the promise of one of the executioners Pilsen), punish minor offenses and penalties perform the city administration. Their work is still perceived as the only executive - as a capital punishment execution and torture, but in my work, I try to show a

second freeze of their work, and their difficult social situation, which is ranked at the very end of the social ladder.

The Middle Ages was certainly not by today's idyllic time, but in terms of local government very important. At that time constituted the right of cities, local government law, the relative position of suzerain state and municipal governments. That is an area of law that is still very topical. Even today, there are pressures on the state of local government to maximize the skills, competencies. Perhaps it is important to know and know how developed the city law, as originated and on what grounds. It's a good school for us, the third millennium civilization...

9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. *PhDr. Hoffmann, František, CSc.*, České město ve středověku: Život a dědictví, Praha 1992, ISBN 80-7038-182-5
2. *Francek, Jindřich*, Zločin a trest v českých dějinách, Vydavatelství Rybka Publisher, Praha 2002, ISBN 80-86182-91-6
3. *Kapras, Jan*, Právní dějiny zemí koruny české I., Praha 1913
4. *Klabouch, Jiří*, Staré české soudnictví, Praha 1967
5. *Vojtíšek, Václav*, O českých městech, Praha 1940
6. *Štěpán, Jaromír*, Ke krystalizačnímu procesu městského práva českého, In: Městské právo v 16.-18. století v Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané právníckou fakultou UK ve dnech 25.-27. září v Praze (ed. K. Malý), Praha 1982
7. *Vaněček, Václav*, Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, 3. vydání, Praha 1975
8. *Jireček, J.*, O zpořizení práv městských a osudech jejich, Právník, ročník XV., 1876
9. *Winter, Zikmund*, Kulturní obraz českých měst II., Praha 1892
10. *Bělohávek, Miloslav*, Dějiny Plzně, Plzeň 1965
11. *Janák, Jan, Hledíková, Zdenka, Dobeš, Jan*, Dějiny správy v českých zemích do roku 1945, Praha 1989, ISBN 80-7106-906-X
12. *Winter, Zikmund*, Zlatá doba českých měst, 2. vydání, Praha 1913
13. *Pánek, Jaroslav*, Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách, Československý časopis historický roč. 32, 1984
14. *Křesadlo, Karel*, Jihlavské právo, Jihlava 1992
15. *Jura originalia civitas Brunensis*, Brno 1993
16. *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s jejich summou od Mr. Pavla Krystyána z Kolína* (ed. J. Jireček), Praha 1876
17. *Pohl, Jan*, Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630, Rokycany 1911
18. *Svátek, Josef*, Dějiny katů a poprav v Čechách, Nakladatelství Havran, Praha 2004, I SBN: 978-80-86515-45-8
19. *Francek, Jindřich*, Mistři ostrého meče, Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice 1995

20. *Malý, Karel*, České právo v minulosti, Praha 1995, ISBN 80-85903-01-6
21. *Slušný, Jaromír*, Historie mučení, Nakladatelství XYZ, Praha 2008, ISBN 80-73880-71-7
22. *Sokol, Petr, Hajšman, Jan*, Po stopách plzeňské spravedlnosti, Nakladatelství Českého lesa v Domažlicích 2010, ISBN 978-80-87316-14-6
23. Archiv města Plzně, Protocollum consulare 1641-1651, inv. č. 22, lb. 24, s. 11
24. *Schiebl, Jaroslav*, Plzeňský pitaval, V., s. 94